

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Hoffgreff György életéhez. Az erdélyi szászok irodalmának és történelmének múlt századbéli feltárója, J. TRAUSCH, 1847-ben kiadta három erdélyi szász tanácstag (bíró, prédikátor) krónikáját, melyet a XVI. század derekától a XVII. század első feléig vezettek, részben régebbre is visszanyúlva.¹

E mű első kötetének 56. lapján az alábbi értesítés olvasható HONTERUS, az 1549 elején meghalt nagy szász reformátor sírfeliratáról:

„Epitaphium eiusdem [ti. Honteri] in gratiam Clarissimi Amici, Georgii Hoffgravii a Gasparo Bunschio, Poeta Laureato,² conscriptum.

Hic cubat Honterus, vates, descriptor et orbis,
Et fidus praeco, maxime Christe tuus,
Qui Transylvaniae doctrina praefuit atque
Exemplo et vitae dexteritate suis.
Hunc tu, Christe DEUS, tua in inclyta regna vocatum
Nectare nunc tecum pascis et ambrosia.
Ante aram summa tumulatus in aede quiescit;
Tali ubi spectatur signatum Epigrammate bustum:
Conditus hic recubat, post tot monumenta laborum
Honterus, patriae provida cura suae.”

Nem látszik merész következtetésnek, ha a fent említett „Georgius Hoffgravius”-t HOFFGREFF Györggyel azonosítjuk.

A kolozsvári HOFFGREFF – HELTAI nyomda történetének kutatói eddig még nem tudtak megfelelni arra a kérdésre: honnan jött HOFFGREFF Kolozsvárra. A *Chronicon* adata azt mutatná, hogy HOFFGREFF 1550 előtt Brassóban élt. Ez az adat GULYÁS Pál igazát bizonyítja, aki – szemben FERENCZI Zoltánnal – azt állította, hogy a kolozsvári nyomda első termékének, a *Ritus explorandae veritatis* nyomdása, s így a nyomda első tulajdonosa nem HELTAI volt, hanem HOFFGREFF.³ Már a jelölt helyen annak a feltevésének adott hangot GULYÁS, hogy HOFFGREFF valószínűleg Németországból, s talán éppen Wittenbergből jött Erdélybe. A *Chronicon* adata ezt a feltevést megerősíti.

Ha a HONTERUS-nyomda tevékenységét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az 1546-os évben hirtelen vége szakad a görög nyelvű nyomtatványoknak 1549-ig. Sőt, a nyomda

¹ Joseph TRAUSCH: *Chronicon Fuchsio – Lupino – Oltardinum sive annales Hungarici et Transsilvanici*. I – II. Brassó, 1847.

² BUNSCHIUS Gáspár nevű koszorús költőről mitsem tudnak a korabeli és későbbi irodalmi lexikonok, oklevelek és krónikák.

³ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. 73 – 4. l.

1546-ban teljesen szünetelt — legalábbis nem maradt ránk ebből az időből semmi termése. Fel kell figyelniünk arra a tényre, hogy a kolozsvári nyomda termésében sem találunk görög nyelvű nyomtatványra HOFFGREFF működése alatt. (MELANCHTON *Responsio*-ja, melyben voltak görög szedésű idézetek, nem kolozsvári kiadás. SZABÓ Károly az RMK. II. kötet 12. lapján ugyan annak tartja, mert DÁVID *Dialysis*-ével egybekötve maradt ránk egy példánya. De már ő is megjegyzi, hogy ugyanebben az évben egy brassói kiadás is megjelent. GULYÁS pedig⁴ azt bizonyítja, hogy a *Responsio* betűtípusai nem mindenben egyeznek meg a korabeli kolozsvári kiadások típusaival.) Tehát úgy látszik: HOFFGREFF nem tudott görögül.

Mielőtt Kolozsvárra került volna HOFFGREFF, Brassóban működött, a jelek szerint 1547-től 1549-ig, HONTERUS haláláig, annak műhelyében. Talán a mester halála ösztönözte arra, hogy önállósuljon, s minthogy a szász városokban már volt nyomda (HONTERUSÉ WAGNER Bálint vezette, Szebenben pedig a városi tanács vezette a nyomdát), Kolozsvárra ment. Itt mint mester alapította meg könyvnyomtató műhelyét, és MARTINUZZI segítségét kérve kezdte meg a munkát. Csak 1550 derekán társult hozzá HELTAL.

VÉGH FERENC

A legyeződíszes könyvkötés kolozsvári mestere. A magyar könyvkötészet történetében a kolozsvári kompaktorok megérdemelten előkelő helyet foglalnak el, bár kétségtelen, hogy munkáik tökéletességben nem versenyezhetnek a francia, olasz, holland meg német iparosok alkotásával,¹ azonban provinciálizmusukban is bájos, sőt pompás kötéstábláik a mi tetszésünkhöz annál közelebb állanak, mivel nyomtatott díszítményeik a kor és a nemzedék ízléséből fakadtak, mesterségük kellékei és eszközei pedig itthoni készítmények.²

A kolozsvári könyvkötészet legvirágzóbb kora a XVII. század utolsó harmada volt. E nagyszerű kivirágzáshoz két kellék volt szükséges: könyvszerető és megbecsülő mecénás, valamint ügyes, tanult és ízléssel rendelkező könyvkötőmester. A mecénást könnyű megtalálnunk az inkább tudósnak, mint uralkodónak termett I. APAFI Mihály fejedelemben, valamint mind a közügy, mind az egyház, mind a gazdaság iránt egyaránt érdeklődő, cselekedeteiben fegyelmezett magatartású BORNEMISZA Anna fejedelemasszonyban. Az ügyes, tanult és ízléssel rendelkező könyvkötő mestert azonban elégséges adat hiányában eddigelé nem ismertük, de kilétét következtetés útján ma már mégiscsak lehetséges megállapítanunk.

A korábbi kutatások eredményeképpen csak a kolozsvári könyvkötés díszítéseinek eredetét sikerült kimutatnunk és a biztos forrást meghatároznunk az 1667. év első felében elhunyt SZENCI KERTÉSZ Ábrahám váradi, majd kolozsvári, végül pedig szeseni könyvnyomdász személyében, akinek éppen élete utolsó évében készített kötése szolgált útmutatóul.³

CSONTOSI János egyik tanulmányában helyesen állapította meg, hogy a könyvkötés ornamentikája többé-kevésbé mindenhol conservatív. Így a gyöngyösi ferencrendiek és a kolozsvári jezsuiták által a XVIII. században könyvtáblák díszítésére használt

⁴ I. m. 81. l.

¹ TOLNAI Gábor: *Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben*. Magy. Könyvszle. 1939. 247. l.

² Szerző: *Könyvészetű tanulmányok*. 32., 39. l.

³ I. h. 28–32. l. (Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetéről meghatározásához.)

(ma is meglevő) vaslemezekről és bélyegzőkről kétségtelen, hogy száz évnél tovább voltak használatban.⁴ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy nemcsak az életelen tárgy, de az azt használó kézműves, különösen előrehaladottabb korára maga is maradvává válik, hihető tehát, hogy a könyvkötők is részben lelki, részben pedig gazdasági okokból szívósan ragaszkodtak az ifjú korukban elsajátított eljárásokhoz. Éppen ezért nagyon valószínűleg, hogy késő öregkorukban vettek volna át egészen új stílust, és tanultak volna bele annak alkalmazásába.

Az ötvenedik életévét töltő KOVÁCSNAI Péter, kolozsvári református pap, aki Váradnak török kézbe való jutásáig az ottani egyházközségnek volt lelki tanítója, s így a SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám gondviselésére bízott nyomda és személyzete minden körülményének közvetlen ismerője, TELEKI Mihály kővári főkapitányhoz 1666. június 14-én intézett levelében említi, hogy „Szenczi uram eő keg[yelm]e mar öregseghez kezelit”.⁵ Ennek következtében alig hihető, hogy SZENCZI, mint akire célozva, maga öregbik RÁKÓCZI fejedelem még 1647-ben aképpen emlékezett meg, hogy „Váradon jo compactor vagyon”,⁶ a legyeződísszel jellemzett könyvkötési módot csak az 1667. évet közvetlenül megelőző időben kezdette volna alkalmazni,⁷ ellenben bizonyos, hogy működését még mindig nem kutattuk fel eléggé, s ezért munkáit is alig ismerjük, vagy legalábbis még nem azonosítottuk. Ennélfogva nagyon könnyen meglehet, hogy ő már sok évvel korábban eltanulta és azután átformálva alkalmazta e díszítő eljárást.

TÓTFALUSI KIS Miklós a maga személyének, életének és különös cselekedetinek 1698-ban Kolozsvárt kiadott *Mentségében* többek között arról emlékezik meg, hogy „a Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok-is voltak, a kik azt a mesterséget is szorgalmatosan űzván, ugy iparkodtak (minden materialek és eszközök akkor oltsók lévén, és az eleség is) hogy nekik igen kevésbé tölt”.⁸

Valóban, ha nemcsak a helyi viszonyok között tekintünk széjjel, hanem más nyomdák összetételét is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomda 1628–1634. évi vezetője: a külső országokból behozott LIGNICER EFFMURDT Jakab impresszumában nevét egy ízben mint „Fejedelem Vrunck Könyvniomtato es Compactora” megjelöléssel látta el.⁹ A váradi könyvnyomdáról sárdi NAGY János nyomdászlegénynek 1669. február 4-én tett vallomásából értesülünk, hogy csaknem az összes typographiai és compactori műszereket és eszközöket sikerült a töröktől elfoglalt Várad várából kihozniok, s azok mind Kolozsváron, mind pedig Szebenben továbbra is hiánytalanul megmaradtak.¹⁰ A sárospataki RÁKÓCZI-nyomda 1666., 1669. és 1674. évi leltáraiból megállapítható, hogy bőségesen fel volt szerelve mind betűanyaggal, mind könyvsajtóval, mind pedig könyvkötőszerszámmal.¹¹ Kassáról is ismeretes, hogy a városi nyomdának könyvkötő műhelye is volt, amelyet az 1656-ban elhunyt GEVERS Bálint nyomdabérlő hasonlóképpen üzemben tartott,¹² sőt a nevezetes löcsei nyomdával kap-

⁴ CSONTOSI János: *Egy hamisított Corvin-codex a müncheni könyvpiacon*. Magy. Könyvszle. 1888. 300. l.

⁵ Teleki-levéltár. Missilisek. 838. köteg. Közli KONCZ József is *Egyháztörténeti adalékok* cím alatt a Protestáns Közlönyben 1891. 22. l.

⁶ ILLYÉSY János: *Nyomdatörténeti adatok*. Magy. Könyvszle. 1898. 276. l.

⁷ Vö. még szerző: *Könyvészeti tanulmányok*. 30. l.

⁸ M. TÓTFALUSI KIS Miklósnak ... *Mentsége*. (GYALUI Farkas 1902. évi kiadása.) 40. l.

⁹ Szerző *i. h.* *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez* című fejezetben. 8. l.

¹⁰ b[arabás] s[amu]: *A nagyszebeni nyomda történetéhez*. Történeti Tár. 1890. 399–400. l. és SZALÁRDI János *Sívalmas magyar krónikája*. 575. l.

¹¹ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. l.

¹² ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalékok a kassai könyvsajtó történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1901. 67. l.

csalatosan is tudjuk, hogy tulajdonosa, BRÉVER Lőrinc typographus, az 1662. év táján az ottani könyvkötő céhnek céhmestere vagy legalábbis jegyzője vala.¹³

Ha ezek után visszatérünk TÓTFALUSI kijelentéséhez, és sorra vesszük a kolozsvári nyomdászokat is, azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a nyomda idősebb, meg ifjabb HELTAI Gáspár, valamint HELTAI Anna HOSSZU Tamásné tulajdonában volt, a kötetzet egészen bizonyosan különálló foglalkozási ág, s mint ilyenek mind a XVI., mind a XVII. századbeli mestereit is ismerjük.¹⁴ Mihelyt azonban a nyomda tulajdonjoga a HELTAI-család leányági leszármazottaira szállott, akik a nyomda vezetését 1630-ban ABRUGYI Györgyre bízták, a két különböző iparág itt is egy kézbe került. Ugyanis ABRUGYI-ról már megállapíthattuk, hogy 1660 után bekövetkezett haláláig könyvkötő műhelyt is tartott üzemben.¹⁵

E nagymúltú HELTAI-féle könyvnyomtató műhelyről a tudós PÁPAI PÁRIZ Ferenctől arról értesülünk, hogy betűi rendre mind elkoptak, mivel senki sem volt, aki azokat újra önthette volna.¹⁶ Tehát az 1660-as évek legelején megszűnt a nyomda, sőt, az idős kort ért nyomdavezető-könyvkötő is nemsokára kidúlt az élők sorából, könyvkötő műhelye azonban valamelyik legénye személyében mégiscsak továbbfolytatóra található, legalábbis erre engednek következtetni egyes, később tárgyalandó jelenségek.

Ismerjük ABRUGYI-mak egynehány alkotását;¹⁷ hihető, hogy ugyanebben az ízlésben dolgozott tovább könyvkötőmesterségét folytató utóda is. Ennek legjellegzetesebb formája: egymáson belüli sokszorososan keretezett vaknyomásos tükör, keretébe beleszótt emberfejes érmecskékkal. Ha azután tekintetünket ezekről a kötetstáblákról a tíz év múltával ugyanitt megjelenő, gazdagon aranyozott, legyeződíszes kötetstáblákra fordítjuk, messziről szemünkbe kell tűnnie a közöttük levő nagy különbségnek. Bizonyos tehát, hogy itt semmi átmenet nincsen, hanem új emberek új stílust hoztak magukkal!

Ennek megállapítása után térjünk vissza arra a helyzetre, hogy 1667 első felében Szebenben utód hátrahagyása nélkül elhunyt SZENCZI KERÉSZ Ábrahám, s kompaktóriával felszerelt tipográfiája fejedelmi elhatározás következtében a következő évben Kolozsvárra került. Minthogy pedig az új könyvkötő-stílus eszközei magukkal hozták azok használatát, ezért a SZENCZITől meghonosított pompás díszítmények alkalmazása itt is föltétlenül sorra került. A kérdés most csupán az, hogy Kolozsvárott vajon ki vette kezébe a SZENCZIBől kihullott műszereket!

Irodalmilag régóta ismeretes, hogy a fejedelem 1667. július 5-én és augusztus 4-én kelt rendeleteivel e nyomda kezelését UDVARHELYI Mihály képzett tipográfusra bízta,¹⁸ tőle azonban — működésével nem lévén megelégedve — már 1668 őszén vissza is vette. Utódául VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihályt választotta ki s alkalmazta rendes évi járandósággal. Mint rendszeres salláriumot élvező udvari tipográfusnak szolgálati ideje 1668. szeptember 27-én kezdődött.¹⁹

Itt most már felmerülhet a kérdés, hogy ki is volt és miképpen került ez az új nyomdavezető eléggé jelentőségteljes működési helyére, s vajon értett-e a könyvek kötéséhez! E kérdésekre jórésben az eddig is ismert adatok csoportosításával egészen biztos feleletet adhatunk.

¹³ I. h. Összevetve az egykori löcsei kiadványok impresszumával.

¹⁴ Szerző: *Kolozsvár XVI—XVII. századi könyvkötői.* (Kéziratban.)

¹⁵ Szerző: *Abrugyi György kolozsvári könyvkötő.* Erdélyi Múzeum 1943. 481—83. l.

¹⁶ BOD Péter: *Erdélyi Féniks.*

¹⁷ Szerző: *Abrugyi.* I. h.

¹⁸ NEMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története.* Magy. Könyvszle. 1901. 292. l. — KONCZ József: *Egyháztörténeti adalékok.* Protestáns Közlöny. 1891. 30. l. — SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár.* I. 453—54.

¹⁹ I. *Ápafi Mihály nyomdászatának conventiója.* Magy. Könyvszle. 1880. 94. l.

A kolozsvári sáfárpolgárok 1646. évi számadáskönyvéből idézem az alábbi adatot : „november 20.-án Erkezek Bathorbol Veres Egyhazi Janos, Fejeuari Mester, Vagion maga 3 magaual, keseri Bettlen Istuan szolgália Oltomany Giörgj masod magaual . . . Megien Fejeuarra”.²⁰ Ezt az idézetet a következőképpen fejthetjük meg: VERESEGYHÁZI János, aki bizonyosan BETHLEN István volt fejedelem alumnus-diákja lévén, valószínűleg külső országokbeli akadémiákról történt hazatérésekor jelentkezett patrónusánál Nyírbátorban. Jóltevője azután innen kísértette Fehérvárra, minthogy a jeles készütségű ifjat a püspök a fehérvári kollégiumhoz rendelte iskolamesterül.²¹ Ugyanez az ifjú 1648-ban tanárkodásának harmadik esztendejét töltötte a fejedelmi székvárosban. Ekkor jelentette meg VERESEGYHÁZI SZENTJEL János teljes neve alatt *Myrotechium Spirituale az az Lelki Patika* című munkáját. E könyvben az olvasóhoz intézett előszó után buzdító magyar versek következnek, ezeket pedig „Mich[ael] Apafi de Apanagyfalva N[obilis] T[ransilvanus] [szerzette] nekem hűséges Praeceptoromhoz . . . hala ado szeretetemnek . . . jelül”.²² Nos, tehát feltételezhetjük, hogy a diák APAFI Mihályval együtt a fejedelem APAFI Mihály sem volt háládatlan. Ámbátor VERESEGYHÁZI Mihály – az idő rövidsége miatt – fia mégsem lehetett a praceptor Veresegyházi Jánosnak, ellenben annak mégsem látjuk semmi akadályát, hogy ne tarthassuk testvérének, avagy unokaöccsének. Aki azután a fejedelem figyelmét erre a VERESEGYHÁZI Mihályra felhívta, lehetett akár a bátyja : a már fehérvári pap VERESEGYHÁZI János s az ő révén a fejedelem udvari papja, TOFAEUS Mihály, valamint netalán maga a püspök, KOVÁSZNAI Péter, a volt váradi, most pedig kolozsvári lelkipásztor is. Erre vonatkozó célzást találunk a fejedelemasszonynak 1668. augusztus 8-án TELEKI Mihályhoz intézett levelében. Eszerint ugyanis panaszkodván a mostani rossz könyvnyomtatóra, aki két év alatt sem tudott egy reája bízott könyvet kinyomtatni, ezért helyette egy másik, a papoktól dicsért könyvnyomtatót kell behozatni.²³

E kitérés után állapítsuk meg, hogy a váradi nyomda Szebenből még UDVARHELYI idejében tétetett át Kolozsvárra, s így VERESEGYHÁZI egyenesen e városba rendeltetett. Ezt látjuk APAFINAK 1669. február 13-án és 14-én kelt rendeleteiből, melyek szerint elbocsátásakor UDVARHELYI a kolozsvári nyomdából többféle eszközt véve magához, magával vitte Enyedre. Ezek között apróbb kompaktóriai műszerek is voltak, sőt egy praelumot (sajtót, prést) már el is adott.²⁴ Feltételezhető, hogy azok az eszközök, amelyeket UDVARHELYI elidegenített, még a letartóztatást is kilátásba helyezett fejedelmi parancs következtében²⁵ végtére mégiscsak visszakerültek a nyomdához, s így a váradiak tipográfiája ismét abba az állapotba jutott, mint amilyenben SZENCZI Ábrahám idejében volt.

E nyomda azután 1672. október 12-én tulajdonjogilag az enyedi és a kolozsvári kollégium közös tulajdonául adományoztatott, s valószínűleg hozzácsatolták az elpusztult fehérvári fejedelmi nyomdának hihetőleg csak egészen romjaiban megmaradt anyagát, valamint GHILLÁNYI Gergelytől, APAFI fejedelem sógorától, a kollégium számára szerzett és ajándékozott tipográfiát is.²⁶

²⁰ *A Kolozsvár-városi sáfárok 1646. évi számadáskönyve.* 138., 212. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

²¹ RMK. III. 1712.

²² *I. h.* I. 810.

²³ GERGELY Sámuel : *Teleki Mihály levelezése.* Erdélyi Múzeum. 1909. 43. l.

²⁴ *Adatok a kolozsvári könyvnyomtatás történetéhez.* (GYÁRFÁS Tihamér : *Batthyá-neum.* II. 159–61. l.)

²⁵ BEKE Antal : *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt.* Történelmi Tár. 1896. 51. l.

²⁶ FERENCZI Zoltán : *A kolozsvári nyomdászat története.*

1668-tól kezdve egészen 1684-ig volt VERESEGYHÁZI Mihály ennek a kibővült nyomdának a vezetője s mint ilyen, a nyomdával kapcsolatos köteteknek is irányítója, sőt egészen bizonyosan kézműves mestere is. Ezért tehát nyugodtan elfogadhatjuk, hogy a kolozsvárinak mondott legyeződíszes kötések is az ő, meg az ő irányítása mellett dolgozó könyvkötőlegény kezéből kerültek ki.

E tételünkhöz a nagy valószínűség mellé bizonyító adatokat is kívánok felsorakoztatni.

TÓTFALUSI Kis Miklós 1698-ban írott *Mentségében* kitér arra a körülményre, hogy a papi renden levők rossz néven veszik tőle, amiért bár teológiát is végzett, most azonban foglalkozásilag csak egyszerű „vasműves” létére a templomban a papok székébe szokott ülni. Felteszi a kérdést: „Ha Veresegyházi Mihály Uram elülhetett ott, én miért ne?”²⁷ Ez a kérdés, jobban mondva állítás arra céloz, hogy VERESEGYHÁZINAK is meg lehetett a jogcíme a papok székében való ülésre, s így bizonyosan legalábbis hazai teológiát kellett végeznie. Képzettségének, tanultságának bizonyítékát kereshetjük abban a körülményben is, hogy SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály kolozsvári pap, esperes 1679-ben Kolozsvárt megjelent munkájának előszavában „Veres Egyházi Szentyel Mihály Typographus”-t atyjafiának nevezi,²⁸ már pedig SZATHMÁR-NÉMETHIRŐL tudjuk, hogy olyan családból származott, amelynek minden tagja tanulmánygyűjtésével és tudományos képzettségével Szatmár és Németi polgárainak sorából magasan kivált.²⁹

Mindössze csak ennyit sejtethetünk VERESEGYHÁZI előképzettségére vonatkozólag, ellenben kézműves-képességéről már valamivel több utalást gyűjthetünk össze.

A váradi nyomda átvétele utáni egy esztendő múlva, pontosabban 1669. szeptember 2-án, Kolozsvárt kelt VERESEGYHÁZI Sz. Mihálynak Nagybánya város főbírájához intézett levele. Ebben kéri, hogy egyik ottani adósát hívassa magához, s fizettesse meg vele tartozását. Ez annál is időszerűbb lenne, mivel VERESEGYHÁZI felesége most ott van, sőt házanépének szükségképpen még kinn kell maradnia.³⁰ E levélből az tűnik ki, hogy VERESEGYHÁZINAK nem kevés köze lehetett Nagybánya városához, hiszen családjának — ismétlem — talán nem csekély időre szükségképpen ott kinn kellett maradnia. Ennek okát pedig abban a helyzetben kereshetjük, hogy nem találván alkalmas lakást, még mindig nem költözhetett be Kolozsvárra. E helyzet tisztázása érdekében feltesszük azt a kérdést is, hogy ha Kolozsvár benn van Erdélyben, a fejedelem uralma alá tartozó Nagybányáról VERESEGYHÁZI mégis miért mondja, hogy ott kinn van! E kérdésre egyszerű a felelet: Nagybánya nem Erdélyben, hanem a Részekben (Partiumban) van! És itt emlékezzünk vissza a fejedelemasszonynak 1668. augusztus 8-án TELEKI Mihályhoz intézett levelére, ebben ugyanis többek között azt a szándékát fejezi ki, hogy UDVARHELYI helyett egy másik könyvnyomtatót kell behozatniok.

De vajon csakugyan lehetséges-e, hogy a tipográfus VERESEGYHÁZI Kolozsvárra való jövele előtt nagybányai lakos volt, és ott folytatta mesterségét! Ez a helyzet azért látszhatnék kétségesnek, mert föltétlenül bizonyos, hogy az egész XVII. század folyamán ott nyomda nem volt, jóllehet Kassa városa jegyzőkönyvének 1669. augusztus 3-i bejegyzéséből könnyen ennek ellenkezőjét gyaníthatnók. Ugyanis „Nagybányán lakozó Veresegyházy Szentgyörgyi Mihály typographus tartatja az bertenházban Kys Péter nevű compactor legényt, mivel ő kegyelmétül szökve jött el s meg is károsította,

²⁷ TÓTFALUSI. 41. l.

²⁸ SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály: *Sz. Dávid Psalteriuma*.

²⁹ SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály és Sámuel temetési kártái a kolozsvári Farkasutcai templomban. — TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collégium története*. I. 88—96. l.

³⁰ SCHÖNHERR Gyula: *Egy XVII. századi magyar könyvnyomtató emlékezete*. Magy. Könyvszle. 1888. 279—80. l.

melyet meg is fog bizonyítani. Mindaddig tartatja pedig, míg ő kegyelmét káráról meg nem elégti”³¹

E nagybányai tipográfusban tehát a kolozsvári könyvnyomtatóra kellene ismerünk, ha a helyzet eldöntésében két körülmény megfontolásra nem készítené. Az egyik a kassai feljegyzés szerinti SZENTGYÖRGYI vezetéknev. Ezzel szemben azonban, ha elemezni kezdjük a kolozsvári nyomdász SZENTYEL családnévét, mégiscsak meg kell állapítanunk, hogy tökéletesen megegyezik a Marostorda megyei Erdő-, meg Mezőszengyel községek nevével, ezek pedig – régi adatok tanúbizonyosága szerint – nem mások, mint „Szent Gyergy” (Sanctus Georgius) névben végbement t+gy = ty~gy hasonulással és a szóvégi lágyhangnak folyékonyhang utáni lekopásával előállott népnyelvi szóváltozatok. Ezért feltételezhető, hogy SZENTYEL nevének feloldását maga VERESEGYHÁZI eszközölte, értelmezve ezt a tájnyelvi alakot, amelyet Erdélyben s a Partiumban még megérthettek, ellenben a felvidéki Kassán aligha.

Másik tisztázandó körülmény az évszámban mutatkozó ellentmondás volna, hiszen VERESEGYHÁZI e jegyzőkönyvi bejegyzés megtörténte előtt már csaknem egy egész esztendő óta kolozsvári könyvnyomtató, ellenben Kassán még ekkor is nagybányai lakosnak tudják. Ezt a látszólagos ellenmondást azután csakis úgy magyarázhatjuk, hogy KYS Péter könyvkötőlegény még akkor állott VERESEGYHÁZI szolgálatában, amikor neki csakugyan Bányán volt műhelye, elfogatása pedig azért történhetett csak mostan, mivel gazdájának csak későre sikerült megtudnia megszökött legényének tartózkodási helyét.

Ilyeténképpen feloldva a látszólagos ellentmondásokat, megállapíthatjuk, hogy a kassai adat azért is különösen fontos, mert belőle kétségtelenné válik, hogy VERESEGYHÁZI 1669 előtt csakugyan nagybányai lakos volt, továbbá bár Nagybányán nem volt tipográfia, s hogy őt mégis tipográfusnak jelzik, ez annak a bizonyosága, hogy eredeti foglalkozásának a nyomdászságnak kellett lennie, végül pedig hogy Bányán kompaktor-legényt tartott, ez a körülmény amellettt tanúskodik, hogy itt neki magának is föltétlenül ezt a mesterséget kellett folytatnia!

E megállapításnak még kétségtelenebbé tételére más adatot is idézhetünk. Ugyanis HORTI István nagybányai református pap 1668. március 28-án Nagybányán kelt levelében arról értesíti TELEKI Mihály kővári főkapitányt: „... Erkezven a Kglmed levele, mingyart hivatam a könyvkötőt, s tudakoztam tőle kised formában valo Magyar Biblia felől; de se maganal nincsen, se masnal eladot nem tud. Magam sem tudok senkinel is. Kertem rea, hogy szerezzen, en is vigyazok alkalmatosságokra, hogy ha lehet, kegyelmednek kedvet teszszük...”³² Ez a meg nem nevezett könyvkötő pedig csakis VERESEGYHÁZI lehetett, hiszen kérdés tárgyát sem képezheti az, hogy amikor Besztercének, e forgalmas városnak, egyetlen könyvkötője sincsen, Nagybánya, ez a jóval kisebb, bár vagyonos bányaváros semmi körülmények között sem bírhatott volna meg két kompaktoriát s ezzel együtt értendő könyvkereskedést, jóllehet Szatmár és Máramarosziget közelsége ellenére is szépen virágzó középiskolája valamelyes forgalmat mégis csak biztosított számára.

Hogyan kerülhetett VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály könyvkötő Nagybányára, biztosan megállapítani nem tudom, csupán feltételezem, hogy megelőzőleg vagy az I. RÁKÓCZI Györgytől alapított és Zsigmond hercegtől, meg édesanyjától üzembe helyezett sárospataki tipográfiának lehetett tagja, s miután BÁTHORI Zsófia özvegy fejedelem-

³¹ ifj. K[EMÉNY] L[ajos]: *Szentyel Mihály nagybányai könyvnyomtató*. Magy. Könyvszle. 1901. 421. l.

³² Teleki-leveltár: Missilisek. 741. köteg. (Közlí KONCZ József is *Egyháztörténeti adalékok* cím alatt a Protestáns Közlönyben 1888. 206. l.)

asszony mostoha bánásmódja következtében e szép intézmény is sorvadásra ítéltetett, jobbnak látta netalán saját vagy felesége hazájában keresni megélhetést. Vagy még inkább gondolhatunk arra, hogy nem Patakon, hanem Váradon volt a SZENCZI Ábrahám vezetése alatti tipográfia legénye, s még ott sajátította el mindazt az ismeretet és ízlést, amelyet VERESEGYHÁZI kolozsvári működésében fellelhetünk! Bármelyik is az igazság, tételünk lényegén már annál kevésbé változtat, mivel csaknem egészen bizonyos, hogy a pataki nyomda működésének megindítása is magára SZENCZI Ábrahámra vezethető vissza. Ilyenképpen VERESEGYHÁZI, ha netalán közvetlenül nem is, ellenben közvetve mégiscsak tanítványa lehetett a jeles váradi mesternek. Ezt az állításunkat MEDGYESI Pál udvari papnak RÁKÓCZI Zsigmondhoz 1649. október 22-én intézett levelére alapozom. Eszerint „... igen jó volna ha Nagyságtok Typographiának erectiója felől is gondolkodnék Patakon: az idvezült urunk sok szép Typusi csak rosdában állanak: hiszen egy ház nem sokat tenne Nagyságtoknak, és holmi famüszerbeli segéttetés. Találkoznék a ki Conventio nélkül is örömet fel vállalná ezt a hivatalt, — mint szintén Váradon; sőt az Váradi is örömet segéte erectiójában, csak Nagyságtok kívánna s venné; pro tempore Typographust is mindjárt illendőt találánk bele.”³³ Igaz ugyan, hogy typographiaról és typographusról szólva, külön egyik idézetünk sem emlékezik meg a compactoriáról s a compactorról, ennek azonban — amiként láttuk — az a magyarázata, hogy a XVII. század java-idejében a könyvkötészet csak egyik üzemága volt az egységes könyvnyomtató műhelynek, s így talán mindenik hazai könyvnyomtatónak egyformán volt tanult mestersége mind a betűszedés, mind a nyomtatás, mind pedig a könyvkötés, éppen ezért annak idejében ezt sehol sem kellett külön hangsúlyozni.

Ilyenképpen egészen bizonyos, hogy a nagybányai könyvkötő, VERESEGYHÁZI értett a nyomdászathoz is, illetőleg éppen ez lehetett a főmestersége, hiszen máskülönben aligha választották volna ki fejedelmi könyvnyomtatóul. De vajon lehetségesnek tartjuk-e azt a körülményt, hogy az egykor egységes typographia-compactoriában dolgozó mesterlegény függetlenül magát, habár csak átmenetileg is, de egy időre mégiscsak a kisebb, de sűrűbb jövedelmet biztosító könyvkötés-mesterség gyakorlását válassza! Erre is találunk példát, mégpedig Kassa városában. Ugyanis GEVERS Bálint nyomda-vezető 1655-ben kelt végrendeletében a tipográfiát azzal a feltétellel hagyta a feleségének, hogy vagy váltsa meg a várostól, vagy adja át másnak. Az özvegy csupán a könyvkötő műhelyt tartotta meg.³⁴

Mindezek után már nem látnám kétségesnek, hogy SZENCZI Ábrahám könyvkötészetének, valamint a tőle meghonosított kötészeti eljárásoknak és stílusnak VERESEGYHÁZI Mihály a folytatója, ha csak be tudnók bizonyítani, hogy ő Kolozsvárra való átköltözése után sem hagyott fel e mesterséggel, illetőleg nem választva szét a sokszorosító ipar e két ágát, más műhelynek nem adta át ennek folytatását! Szerencsére e kételyre is jó bizonyítékkal tudunk megfelelni. Egyik adatunk szerint, amelyet — mint már láttuk — TÓTFALUSI KIS Miklós szolgáltatott; az ő előtte működött „Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok-is voltak”.³⁵ Eszerint tehát bizonyos, hogy a könyvkötészet VERESEGYHÁZinak is üzemből kellett tartania. Másik adatunkból ismerjük a fejedlemnek azt a kikötését, hogy VERESEGYHÁZinak, mint állandó évi jövedelmet élvező fejedelmi könyvnyomtatónak „mikor számunkra munkálkodik (az előállított munkáért) felényi fizetést adunk, mint mások szoktak adni”.³⁶ Nagyon természetes tehát, hogy

³³ SZILÁGYI Sándor: *Medgyesi Pál levelei*. Erdélyi Protestáns Közlöny. 1876. 320. l.

³⁴ ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalékok*. Magy. Könyvszle. 1901. 67. l.

³⁵ TÓTFALUSI. 40. l.

³⁶ Magy. Könyvszle. 1880. 94. l.

APAFI ilyenképpen nemcsak a nyomtatást, hanem a könyvek köttetését is az évi járandóságokkal javadalmazott udvari tipográfussal végeztette el, s minthogy éppen a fejedelem s a fejedelemasszony könyvtárából származó kötetek őrizték meg legnagyobb számban a legyeződiszes kötéstáblákat, kétségtelen, hogy azok készítője csakis ez az udvari könyvnyomtató lehetett. — Harmadik adatunkat KOVÁCSNAI Péter kolozsvári pap és püspök TELEKI Mihály fejedelmi belső tanácsoshoz 1671. május 14-én intézett levelében szolgáltatta. Eszerint „Bibliothekát még nem találtam, bibliát adtam a könyvnyomtatónak, de nem lehet bekötni s rézkapocsal megcsinálni, mert úgy éppen ismét el kellene bontani, ha meg akarná ember aranyozni s magában az exemplárban is fogyatkozás esnék, hanem Kglmed Uram, a mint bekötetni akarja, ahhoz képest küldjön hozzája való szerszámot,³⁷ instruálván bennünket s mindjárt megkészül”.³⁸

Ennek az idézetnek az alapján most már egészen félreérthetetlenül megállapítható a kolozsvári kompaktor személyazonossága, aki az egykori Erdély könyvgyűjtőit a szebbnél szebb „aranyos” könyvkötésekkel gyönyörködtette. A megtalált adatokhoz nekünk csak a nevet kell hozzáfűznünk, hogy teljes legyen a kép: VERESEGYHÁZI SZENTYÉL Mihály könyvnyomtató!

VERESEGYHÁZI kolozsvári működése — úgy látszik — megbeesülésben és a fejedelmi pártfogás alatt zökkenőmentesen folyt tovább. A nagyjában felvázolható körvonalon belüli részletek azonban még felkutatásra várnak. Egyelőre csupán az eddig ismeretes nyomdai termékek nyomdai jelzéséből tudunk annyit, hogy VERESEGYHÁZI Mihályt a nyomdavezetésben 1683 után NÉMETI Mihály váltotta fel. Majd az 1689. évi fehérvári zsinat VERESEGYHÁZI Istvánra bízta a kolozsvári tipográfiát.³⁹ Megbízása bizonyosan csak átmeneti volt, s csak arra az időre szólhatott, amíg az Amstelodamból hazafelé készülődő TÓTFALUSI KIS Miklós megérkezik, s a nyomda anyagát teljesen rendbe szedve, az átöntött típusokkal megkezdi működését. TÓTFALUSI 1690-ben haza is érkezett, de sokféle akadályozása miatt csak 1693-ra végezte be a tipográfia átalakítását. Ezzel azután be is fejeződve VERESEGYHÁZI István megbízása, mindjárt meg is vált a nyomdától.

E tíz esztendő eseményeinek gerincét megjelölve, egyúttal meghúztuk e tipográfiahoz kapcsolt kompaktória életidejét is. Ezen belül most már számos megoldásra váró kérdést jelölhetnénk meg. Elsősorban megfejtendő feladatképpen áll előttünk, hogy 1684-ben ugyan mi is történetelt VERESEGYHÁZI Mihállyal. Vajon meghalt-e? Ha pedig bevégezte életét, utána ki folytatta tovább azt a könyvkötészeti stílust, amelynek Kolozsvárott való felvirágoztatását az ő nevéhez fűzhetjük!

Nevére utoljára egy 26 év múlva feljegyzett adatocskában akadtam, mégpedig a kolozsvári szabó céhtől eltemetett „idegen”, vagyis nem céhükbeli halottakról vezetett számadáskönyvükben 1710. augusztus 7-én azt jegyezték fel, hogy „Temet[tük] Veresegyházi Mihály Uramat [percipiáltunk] flo. 1.”⁴⁰ Különbösen ebben az esztendőben — miként CSEREI Mihály feljegyezte — „a pestis grassála az egész országban . . . Kolosvárat kezdődék el júniusban . . . egy nap ötven hatvan testet is kivittek, míg utoljára ötödfél ezer meghalván, úgy szünt meg”.⁴¹ Ebben a rettenetes pusztulásban azután — HARTMANN EHRENFRIEDT János bibliopégus szerint — egytől-egyig mindenik kolozs-

³⁷ Exemplar alatt itt magát a nyomtatványt, szerszám alatt pedig a kelléket vagy anyagot értjük, a jelen esetben éppen a fémveretet.

³⁸ KONCZ József: *Egyháztörténeti adalékok*. Protestáns Közlöny. 1891. 40. l.

³⁹ [KONCZ József]: *Pataki József kolozsvári nyomdász levele (1753)*. Protestáns Közlöny. 1891. 35. l. — RMK. I. 1300., 1335.

⁴⁰ *A kolozsvári szabó céh exactorainak Ratio-ja*. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.)

⁴¹ CSEREI Mihály: *Históriája*. 441 — 42. l.

vári könyvkötő halálát lelte.⁴² Ilyeténképpen könnyűszerrel gondolhatnánk arra a körülményre, hogy VERESEGYHÁZI Mihály 1684-ben megválván nyomdavezetői állásától, önállósította magát, s ettől kezdve most már csupán a könyvkötés mesterségét folytatta tovább, egészen késő öregkoráig: 1710-ben bekövetkezett haláláig. Igen ám, de TÓTFALUSI 1698-ban írt *Mentségében* múlt idejű jelenségképpen rögzítette le, hogy „ha Veresegyházi Mihály Uram elülhetett ott [a papi székben], én miért ne [ülhetnék ugyanott]?” Ebből tehát bizonyos, hogy VERESEGYHÁZMak 1698 előtt már föltétlenül el kellett távoznia az élők sorából. Ebben az esetben azután elfogadhatónak tarthatjuk, hogy az 1710. évi temetéssel kapcsolatosan a feljegyző tévedésből írta Mihálynak az István keresztnevet, vagyis annak a férfiúnak a nevét, aki az 1689–1692. években volt a nyomda vezetője. Róla ugyanis biztosan tudjuk, hogy nyomdavezetői állásának megszűnése után is Kolozsvárt élt: 1697-ben a református konzisztórium tagjává választották, s ugyanettől az évtől egészen 1706-ig a harangoztatógazdai tisztséget is viselte.⁴³ Ezzel szemben inkább hihető, hogy vagy az 1690-ben hazaérkező és Kolozsvárt letelepedő TÓTFALUSinak, vagy legalábbis az 1686. évben kettős árvaságra jutott és ugyanekkor Kolozsvárra véglegesen beköltözött SZÉKELY Máriának, TÓTFALUSI jövedőbeli feleségének, VERESEGYHÁZI Mihályt még életben levőként kellett ismernie, s ezért tudhatta mesterségbeli elődjének jogos megbecsülését. Ezt a körülményt különben a következő adatokkal igyekszem támogatni.

Kolozsvár városának 1685. május 9-én összeírt adójegyzéke felsorolja, hogy a Luporum Intra Moeniában, vagyis a várfalon belüli Farkas utcában levő Paterek háza mellett, tehát az utca nyugati végétől számított második ház a (református) Ecclesia háza, ennél a tételnél azután odaíratott: „Ibi Veresegyházi Mihály [adója] 90 den[ár].” Ennél azután azt is megjegyezték, hogy „Sol[vi]t”, vagyis kifizette. Közvetlenül alája „Konw niomtato Mihály deak” neve van bevezetve, az ő adója hasonlóképpen „90 den[arius]”, amelyet ő is kiegyenlített („Solvit”).⁴⁴ Ez az idézet azt jelenti, hogy az egyházközségnek ebben a házában volt a tipográfia, de ugyanitt lakott maga VERESEGYHÁZI Mihály is, akit félév táján lakásában NÉMETI Mihály deák váltott fel. E cserélődés azután akár azért történt, mert VERESEGYHÁZI időközben meghalt, akár pedig azért, mert a nyomda kötelékéből kivált, életének határát az eddig tudott 1683–84. éveknél mindenesetre valamivel tovább tolta ki. Ezen kívül van még két másik adatsorunk is, amely még nagyobbbaeska időközt ölel fel.

A helybeli szabó céhtől eltemetett halottak utáni jövedelmek elszámolásakor 1680. május 10-én feljegyeztetett, hogy „az keonyvnyomtatóné temetéseért perci[piáltunk] fl. 2. d. 25.” E halottnak tehát VERESEGYHÁZI Mihály feleségével kell azonosnak lennie. Ezután hat év múlva, 1686. április 10-én a következő bevétel számoltatott el: „Veres [egyház] Ur [am] Annya temetesetool [percipiáltunk] fl. 2. 25.”⁴⁵ Tehát ha VERESEGYHÁZI Mihályné 1680-ban hunyt el, akkor VERESEGYHÁZI uram 1686-ban meghalt anyját aligha vehetnők egynek a VERESEGYHÁZI István anyjával, hanem csakis a Mihályéval; minthogy pedig az 1686. évi idézetnél VERESEGYHÁZI neve nincsen „néhai” megszorítással ellátva, nagyon valószínű, hogy neki még ekkor is életben kellett lennie. Ezzel párhuzamosan egy másik adatsorozatot állíthatunk bizonyítékul. Ugyanis

⁴² DÉZSI Lajos: *Adalékok a könyvkötészet történetéhez Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1899. 414. l.

⁴³ *Series rerum* című konzisztóriumai jegyzőkönyv. 50., 51., 62., 69., 97. l. és *Veresegyházi István harangoztatógazdai számadáskönyve* az 1697–1704. évekről. (Mindkettő a kolozsvári református egyházközség levéltárában.)

⁴⁴ *Kolozsvár város 1685. évi Dica-jegyzéke*. 53. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁴⁵ *A szabó cég Ratio-ja*.

az 1676–1709. évekbeli unitárius egyházfiak számadáskönyvükben felsorolják „az [nagypiaci] Templom körüli ualó kamarak es keő Boltok [főcim alatt] a' Szöczök es a' Szigyarto Szinnyek alatt valo Boltbeli proventusrol valo Perceptio"-t. E között 1676-tól 1682-ig minden évben hol „Veres Egi hazi Mihali"-nak, hol pedig „Könyvnyomtato Veresegyhazi Mihaly Uram"-nak nevezik az egyik, 4 forintot fizető bérlőt. Ugyanőt 1683-ban keresztnév nélkül „Veres Egy hazi konju niomtato"-nak írják, míg nem 1684–1686. években egyszerűen csak „Veres egj hazi" név alatt vételezik be az évi bérösszeget. Majd 1687-ben ugyan még megemlítik e nevet, de utána írják, hogy „Üres, nemetek [vagyis katonák] birjak".⁴⁶ Ezek után most már mindegy, hogy akár haláleset, akár pedig üzlet- (műhely-) helyiség változtatása miatt ürült-e meg ez a bolt, hiszen csupán csak az a lényeges, hogy még abban az időben is VERESEGYHÁZI nevében állott fenn, amikor a kollégium nyomdáját már nem ő, hanem NÉMETI Mihály vezette. Ekkor pedig más már semmiképpen sem lehetett benne, mint csak könyvkötészet és könyvkereskedés, amely hihetőleg VERESEGYHÁZI Mihálynak, avagy netalántán feltételezhető fiának: VERESEGYHÁZI Istvánnak, az 1689–1693. évekbeli nyomdavezetőnek volt magántulajdonában.

Így állván a helyzet, megállapíthatjuk, hogy akkor, amikor a nyomda a kollégiumok tulajdonába ment át, hihetőleg megszűnt a nyomdavezetőnek fejedelmi tipográfusi jellege is, s ettől az időtől kezdve VERESEGYHÁZI továbbra is akár élvezett valamelyes ellátmányt, akár nem, 16 esztendeig tartott nyomdavezetői működése alatt akkora megrendelő-tábort gyűjthetett maga köré, hogy utoljára is kényelmesebb és mégis jövedelmezőbb helyzetnek láthatta, ha magát függetleníve, csupán a könyvkereskedéssel egybekapcsolt köteteszetet mint önálló iparágat tartja meg foglalkozásképpen. Az ő elhunytá után bizonyosan VERESEGYHÁZI Istvánra szállott a tulajdonjog. E feltevés szerint tehát az idősebb VERESEGYHÁZinak a nyomdától való megválása után sem került idegen kézbe az új stílusú pompás kötéstáblák és aranymetszések előállítására, s így e költési módnak jó néhány évtizedes virágzását kizárólag a VERESEGYHÁZI névhez fűzhetjük.

Ilyen körülmények között NÉMETI Mihály deáknak, az 1684–1689. évi nyomdavezetőnek a könyvkötészet körüli szerepe tisztázásra vár. Ha TÓTFALUSMAG már idézett szavaiból nem értesültünk volna arról a megszakíthatatlannak látszó sorozatról, hogy az ő előtte itt működött tipográfusok egyúttal a kompaktóriát is folytatták, arra gondolhatnánk, hogy VERESEGYHÁZI bizonyosan magához váltva a nyomda köteteszeti berendezését és felszerelését, NÉMETI idejére ez az üzemi ág a nyomdánál szünetelőben maradt. De úgy látszik, hogy másképpen áll a helyzet, ezért feltételezhetjük, hogy ő mint a nyomdának VERESEGYHÁZI Mihályt követő vezetője, megelőzőleg bizonyosan mint nyomdász és könyvkötőlegény, akkor is itt volt alkalmazásban. Tehát VERESEGYHÁZI neveltje, akinek netalán sohasem is volt vágyakozása az önálló vezetői feladatra, hiszen felváltása után, VERESEGYHÁZI István idejében ismét mint egyszerű segéd, tovább is itt működött, sőt tőle még TÓTFALUSI is átvette mint nyomdászlegényt, azaz artis typographiae cultort.⁴⁷ Tehát kétség sem fér hozzája, ha az ő kezéből az 1684–89. években netalán kerültek is ki aranyos megvaknyomásos legyeződíszes könyvkötések, azok nem lehettek mások, mint a mestertől eltanult módoknak a tanítványtól készített utánezatai.

Az elmondottakból következik, hogy VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály működésének felkutatására és munkáinak értékelésére az eddiginél jóval nagyobb gondot kell

⁴⁶ *A kolozsvári unitárius egyházfiak számadáskönyve.* (Az egyházközség levéltárában.)

⁴⁷ TÓTFALUSI KIS Miklós temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai református templomban.

fordítanunk, mert — bár mint könyvnyomtató a jó közepesnél sokkal többre nem vitte, meg sem közelítve a tudományosan képzett és alkotásaiban utolérhetetlen eredeti TÓTFALUSI Kis Miklóst — azonban mint könyvkötő, SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám méltó utóda és művészetének felvirágoztatója. Érdemeit eddig azért nem vettük észre, mert — szerencsétlenségére — működési idejére nézve, két jeles tipográfus-mester közé kerülvén, eszünkbe sem juthatott az ő tevékenységét is vizsgálat alá vennünk.

HEREPEI JÁNOS

A régi magyar könyvek lapszámozása. A régi magyar könyvekben eleinte nem volt lapszámozás. A lapok sorrendjét az ívek és az ívek lapjainak jelzete mutatta: A, B, C, D, . . . A, A2, A3, A4, . . . Aa, Aa2, Aa3, Aa4, . . . Bb, Bb2, Bb3 . . . Ezt a számozást látjuk még a XIX. század elején megjelent magyar könyvekben is, a számokkal való folyamatos lapszámozás mellett, ami már XVI. századi régi magyar könyvekben is előfordult, és azóta az ívszámozással együtt a legtöbb régi magyar könyvben megvolt.

A lapszám elengedhetetlen tartozéka minden könyvnek : ez mutatja — az ívjelzés mellett — az ívek és lapok egymásutánját a könyvkötőnek, ez adja tudtára a katalógusban a vásárlónak, vagy könyvtárban a kikölcsönzőnek a könyv terjedelmét, vastagságát, ezzel jelezzük, hogy egy-egy könyvből vett idézetünk annak hányadik lapján található. Tudományos munkákban a forrás pontos megadása kötelező, nemcsak cím szerint, hanem a lapszám megadásával is, s ha a lapszám eltévesztett, s valaki az idézetet valamiért ellenőrizni akarja, de a jelzett helyen nem találja, kénytelen a művet végig olvasni. A nyomdász, a szedő és korrektor feladata a „paginálás”, s általában nem is szokott baj lenni vele, de vannak bosszantó kivételes esetek régi magyar könyvekben is, maiakban is. Lássunk néhány régi magyar könyvet :

KÁROLYI Gáspár *Vj Testamentom*ának 1645-iki, amszterdami kiadásában több lapszámozási hibát látunk. A 186. lap után például a következő lapszámokat találjuk : 193, 188, 189, 196, 199, 192, 193, 192, 195, 196, 197 ; — az ezután következő lapokon a lapszámozás helyesen megy tovább. Tehát — amint látjuk — van két 192-es, 193-as és 196-os lap. Ha a kutató az első 193-as lapról idéz, és kritikusa a második 193-as lapra nyit rá, hogy ellenőrizze az idézetet, megállapíthatja a szerzőről, hogy felületesen dolgozik, idézete megbízhatatlan. Ugyane mű 264 lapjának jelzése sajtóhiba folytán 164, — római számjegyű I-essel. A könyvben tehát két 164-es lapszám van.

CZEGLÉDI István *Baratsaghi Dorgalas* (Kassa, 1663) című művében is sok lapszámhibát látunk : az 5. lap száma hibásan 9, a 24-é 4, a 108-é 128, a 197-é 98, a 210-é 110, a 211-é 96.

SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály *Halotti centuria* (Kolozsvár, 1683) című műve a lapszámozás rendtelenségében felülmúlja az előbbieket. Már SZABÓ Károly is észrevette, hogy a lapszámozásban hiba van, és e mű bibliográfiai leírásában a lapszámot ekként adja meg : „596 lap (valósággal 708)”. A könyv valóban az 596. lapszámmal végződik, — a lapszámozás el van benne tévesztve. A 208. lapszám után ugyanis a 109. lapszám következik, s ez folytatódik a 268-as lapszámgig. Ennek következtében a 109–208-as lapszámok kétszer vannak meg. A 268. lapszám után megint hibás lapszámok következnek, így : 169, 260, 268, 162, 263, 764, 265. Ez utóbbi szám után a lapszámozás a szabályos számozási sorrendben halad az 596 lapig, de egyes lapokon találkozunk szám-tévesztéssel : 226 helyett 826, 264 helyett 764, 316 helyett 416.

ILLYÉS András *Megróvidítetet Ige* (Nagyszombat, 1691) című művében rendkívül sok a sajtóhiba. Van ugyan sajtóhiba jegyzéke, de a kiigazításra figyelmeztető jegyzékben levő sajtóhibákon felül is igen sok maradt benne. Egy helyen észrevette a lapszámozásbeli sajtóhibát is, de azt sem javítja ki helyesen.

ILLYÉS András lapszámozási hibái a következők: 520 után a lapszám 513, s a lapszámozás ez után a tévesztett szám után folytatódik 527-ig, mely után a lapszám 538, és a számozás helyesen folytatódik tovább, egy sajtóhibával: 547 helyett 754 van. „A' Nyomtatásban eset folytatkozásnak Jobbitása” figyelmeztet a lapszámozási hibára: „Post pag. 520. Hi sunt errores consequenter: 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520”. Amint látjuk, a lapszámozásbeli hibát csak részben javíttatja ki.

A katalogizáló könyvtárost nehéz feladat elé állítja a könyv terjedelmének, azaz lapszámának megállapításánál PADÁNYI BIRÓ Márton hatalmas prédikáció-gyűjteménye: *Ünnep-napokon... mondatott... sok szép prédikációk...* (Győr, 1761). Ennek az a különössége, hogy a lapszámozás és az ívjelzés (számozás) más-más végeredményt ad. Több prédikációnak külön címlapja van a kolligátumban, sőt szerzői dedikációja is, mely lefoglal néhány lapot. E lapokon az *ívjelzés* — például K, K2, L — pontosan és szabályszerűen halad, *lapszámozásuk* azonban nincsen. A *Trisagon... Szent Háromság* című prédikációnak a Qq *ív első lapján* (pagináján) külön címlapja van, s bár a Qq jelzés rányomtatva nincsen, mégis nyilvánvaló, hogy az *ívszámozásba* a címlapot tartalmazó levél is bele van számítva, mert az előző levél *ívjelzete* Pp2 és a címlap után következő levél *ívjelzete* Qq2. A *lapszámozás* azonban átugrik rajta. A *Trisagon* címlapja előtti lapszáma 125 (a páratlan szám már a baloldalra került, a verso lapra), a címlap utáni következő lapszám 126 (a páros szám a levél recto lapjára) került.

A Zzzzzzzzzzzz (egy nagy Z és tizenegy kis z) jelzetű ív második levele után látjuk az *Esther* című prédikáció címlapját. Az utána következő levél ívjelzése Aaaaaaaaaaaaaa 2 (egy nagy A, tizenkét kis a, plusz egy kettes számjegy). Tehát e címlap levelének ívjelzete Aaaaaaaaaaaaaa (egy nagy A, plusz tizenkét kis a), amely az *Esther* című prédikáció címlapján nincs kinyomtatva. A Zzzzzzzzzzzz 2 (egy nagy Z, plusz tizenegy kis z, plusz 2) első lapjának felső száma, azaz *lapszáma* 1069. Ennek a lapnak versoján, valamint a következő, címlapos levélen nincs lapszámozás, így három lap (pagina) számozatlan. (Az Aaaaaaaaaaaaaa 2 ívjelzésű lap [felső] lapszáma 1070.) Ily lapszám-hiányok eredménye az, hogy a prédikációs könyv 1099 lapszámot mutat, — a páratlan lapszám a páros lapra, a versora került. A tartalomjegyzék (*Sommás értelem*) ezen felül van még. Az ívjelzés csak a Hhhhhhhhhhhhh 2-ig (egy nagy H, plusz tizenkét kis h, plusz 2-es számjegy) jut el, ami azt jelenti, hogy az ívek száma az ábécé betűinek (itt 23) teljes tizenkétszerese és még az ábécé nyolc betűje, azaz még nyolc kettedrét ív.

Mínthogy a kettedrét alakú ív négy lapból áll, a nyomdai lapszámozásnak 1136 lapot kellene eredményeznie, az előszó és tartalomjegyzék nélkül ($23 \times 12 = 276$, plusz 8 ív = 284 kettedrétű ív. A 284 ívet megszorozva az egy kettedrétű ív lapjainak számával, 4-gyel, — jön ki az 1136 lapszám).

A végeredmények közötti különbség onnan származik, hogy a könyv a lapszámozást a D2 ívjelzetű lapon kezdi, tehát már az elején elvész a lapszámozásból az ívjelzéssel szemben 15 lap (pagina). Hogy az ívjelzésekben hol, mennyi a tévedés, nem számoltam meg, — de itt is van.

Amíg a könyvtári dolgozó egyetlen ilyen bibliográfiai adatot felvesz, beletelhetik egy-két munkanapja.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Weszprémi István levelei Pray Györgyhoz. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Ritkaságtárában, a KAPRINAY-gyűjteményben őrzik WESZPRÉMI István 15 levelét, amit 1775 és 1780 között írt PRAYHOZ.¹ A levelek szinte kivétel nélkül a *Succincta medico-*

¹ Budapesti Egyetemi Könyvtár. G. 116/III.

rum *biographia*-ra vonatkoznak, és kiegészítéseket, adatokat kérnek a munka folytatásához.

Mint ilyenek, első olvasásra nem tűnnek különösen érdekesnek. Kiderül belőlük, hogy WESZPRÉMI CORNIDES Dániel biztatására kereste fel PRAYT első levelével, és kérte támogatását. PRAY elsősorban régi magyar orvosokról küldött neki irodalmi anyagot.

A XVIII. században az adatgyűjtők szokásos együttműködési formája a tudós levelezés. Nagy távolságokat hidal át, sok irányú kapcsolatot létesít, és bővíti a többé-kevésbé elszigetelt tudósok tájékozottságát. CZWITTINGER Altdorfban még azért panaszkodott, hogy munkájához nem tudott levelezéssel anyagot gyűjteni, követői viszont már bőven éltek az anyaggyűjtésnek ezzel a módjával. A század második felében a nagy irodalmi, könyvészeti vállalkozások forrásai között előkelő helyet foglal el a levelekből nyert tudományos értesülés.

A levél természetesen csak másodkézből vett adatokat nyújthat. Így ezeknek az adatoknak a megbízhatóságához sokszor fér kétség. Érdekes módon jelentkezik a tudományos hitelesség kérdése e tekintetben WESZPRÉMNél. PRAYhoz 1779. márc. 20-án írt levelében a következőket olvassuk: „Posteaquam litteris tuis ultima vice ad me humanissime exaratis candide me edocuisses Ladislaum filium Demédy Praepositum et Vicarium Colocensem circa an. 1419. Physicum Sigismundi, diversum prorsus esse a Ladislao Episcopo Variadiensi, . . . nunc iterum Te, Fautor optime, ea qua par est animi submissione rogo, quam fieri potest enixissime, dignabere utriusque Instrumenti litterarii a Te verbo indicati et in scriniis tuis delitescentis initium saltem et clausulam describendam ad me transmittere, ut Lectoribus meis certo constare possit documento, Biographiae meae inserendo, Ladislaum Demédy Praepositum et Vicarium Colocensem anno 1419. exstitisse Sigismundi Regis Physicum, non absimiliter etiam expresso Diplomate Episcopum Variadiensem Ladislaum nomine Ludovici I. Physicum fuisse. Iterum ac tertio per communia Reip. litterariae Hungaricae nostrae sacra Te obtestari non desino, ut duo illa indicata Instrumenta litteraria de duobus his Ladislais Physicis Regiis sonantia mecum communicare dignabere; constitui enim apud animum utriusque huic Ladislao in sequente Biographiae meae parte propediem prelo subiicienda locum adsignare: eos tamquam Medicos haud quaquam audeo in lucem litterariam educere, nisi certis instrumentis tales revera illos exstitisse comprobavero: hac lege et methodo Te quoque in Annalibus Regum Hungariae conscribendis usum fuisse legimus. . .”² Az idézett levélrészletből két következtetést vonhatunk le. Az első az, hogy WESZPRÉMI szigorúan csak orvosszerzőket sorolt be biográfiájába, a második, hogy munkájában bizonyos adatokat csak úgy hajlandó hitelesen olvasói elé tárni, ha eredeti dokumentumokra hivatkozhatik.³ A magyar bibliográfiatörténeti kutatás nem vizsgálta még a módszerek, közelebbről az anyaggyűjtés módjának alakulását a XVIII. században. A fellendülő

² PRAYTól nem kaphatott kielégítő választ, mert ugyanebben az ügyben 1781. aug. 27-én CORNIDEShez fordult. Levelében erről a következőket írta: „Fac quaeso, Virorum optime, ut antiqua litteraria illa instrumenta utraque in litteris hisce tuis indicata primo quoque tempore a te accipiam integra ad verbum exscribenda, quae ad uberiorum Ladislai Demédy Medici notitiam pertinere iudicas: licet quidem tertius Biographiae meae tomus iam prelum reliquerit Tratnerianum, dabitur tamen forte mihi occasio, ut impetratis illis instrumentis tuis nodus ille Demendyanus satis intricatus accedente hac opera tua olim curatius expediatur.” M. Tud. Akadémia Könyvtára. Irodalmi levelezés 156.

³ Hogy ez a törekvés mennyire tudatos nála, az levelezéséből másutt is kitétnik, pl. BENKÓHÓZ 1779. máj. 20-án: „Iterato instáloem édes Barátom Uram Kegyelmedet, hogy mutassa meg valamely documentummal, hogy Balog Séllyei a tatár rab Med. Doctor lett légyen; nem különben ama híres Gyulai Pált is hogy Medicus lett volna. . .” (Közölte SZABÓ Károly az *Erdélyi Protestáns Közöny* 1873. 7. számában.)

történetírás forrásgyűjtési és feldolgozási módszerei határozzák meg az irodalomtörténeti, biobibliográfiai munkásság metodikai színvonalát. Míg azonban a kortárs HORÁNYMak eszébe sem jut, hogy levelezéssel gyűjtött anyagának hitelességéhez kétség is férhet, WESZPRÉMINél meghatározóan kerül előtérbe ez a szempont. A kérdés csak az, hogy HORÁNYI maradt el a fejlődés általános nivójától, vagy WESZPRÉMI előzte meg azt?

WESZPRÉMI tudományos lelkiismeretességéről beszél a PRAYhoz írt levelek még egy adata. 1777. dec. 6-án kelt levelében azt írja, hogy megakadt a *Biographia* második *Centuriájának* kiadása, a „*medicinae studiosi Hungari*” korrektor távolléte miatt. Nyilvánvaló ebből, gondja volt arra, hogy Bécsben kiadandó munkáját magyar korrek-torral és egyben az orvostudományhoz is értő korrek-torral gondoztassák. Minden korok számára megszívlelendő tudományos tisztesség és alaposság!

Érdekes adata bukkanunk WESZPRÉMI 1776. aug. 16-án kelt levelében. PRAY egy linzi tudós kérését közvetítette ez idő tájt WESZPRÉMIhez. Ez a tudós meg akarta írni az ausztriai irodalom történetét, és magyar anyagot kért tervezett munkájához. Álljon itt a levél legfontosabb része mint érdekes dokumentuma annak, hogy a XVIII. század második felében mit válaszolhatott egy magyar tudós ilyenfajta kérésre.

„... Ut petito Viri eruditi Linciensis, de quo ad me scripsisti, quodammodo satisfacere videar, haec accipe: consulat scilicet Vir iste optumus Czvittingerum, qui ut notum est scripsit *Historiam litterariam, nec non M. Rotaridem in Lineamentis*... Altonae an. 1745... edit. *Adjungat illis Petri Bodii Athenas Hungaricas anno 1766. vernaculo sermone publicatas, atque Alexii Horányii Memoriam Hungarorum et provincialium Posonii nuper admodum publicari coeptam: ego vero en in usus Viri illius litteratissimi unum Biographiae meae exemplum in manus tuas exmitto... commoda occasione ad eum transmittite: et quia in Ephemeridibus eruditis Lipsicis germanico idiomate anno 1775. Nro XIV. vulgatis, nec non in Vindobonensibus... anni ejusdem Part. XXXIV. item in Commentariis de Rebus in scientia nat. et med. gestis vol. XX. Part. IV. pag. 638 et alibi non prorsus sinistrum de hoc opusculo meo ferri animadverterem virorum eruditorum judicium, alteram quoque centuriam Biographiae meae coepi adornare, eiusque partem priorem his ipsis diebus Vindobonam in manus typographi jam exmisi... In centuria prima praeter Daniele Perlisium, et in altera centuria praeter Davidem Gömöri omnes mortui sunt. Adtexui alteri huic meae centuriae Medicorum patriae nomina fere trecentorum, qui subsequenter meis centuriis argumenta suppeditabunt: placet illa in gratiam optumi illius biographi Linciensis hic adponere, qui eorum mortui sunt, + notabuntur.” A levél szélére írva: „Si haec erudito auctori litteratam Austriam edere volenti placuerint, reliquosque Hungariae medicos, quantumquidem mihi innotuerunt, nominum tenus libentissime...” (A szöveg a továbbiakban olvashatatlan.)*

E levél elolvasása után elsőnek az a kérdés merül fel bennünk, hogy ki volt a tudós linzi férfiú, aki meg akarta írni Ausztria irodalomtörténetét? Erre egyelőre nem tudunk válaszolni. PRAY nyilvánvalóan csak saját anyagát kérte WESZPRÉMITŐL, CZVITTINGERT, ROTARIDEST, BOD Pétert és HORÁNYIT ő is ajánlhatta volna a linzi tudós-nak. Naiv tudományoskodás íratja WESZPRÉMIVEL czekek a sorokat, vagy szerénységből kezdi az elődökkel, mielőtt saját anyagáról beszélne? — A levélből mintha fény derülne a centuriák csoportosítási elvére is: az első kettőben egy-egy kivétellel nem kortársakat tárgyal. — Kutatóink figyelmét érdekes módon elkerülte eddig, hogy a *Succincta medicorum biographia* első centuriájának több kiadási változata van. Szerintünk a legkorábbi az, amelynek előszavát BÉL Károly András írta, utolsó, 100. cikkelye pedig WESZPRÉMI önéletrajzát tartalmazza. A második változatnak két előszava van: BÉL előszavához WESZPRÉMI is írt egyet. Az utolsó, WESZPRÉMI-cikkely ebből a változathoz hiányzik és a 202. laptól a 216. lapig a szöveg eltér az eredetitől. Zavar van a lapszámozásban is,

mert a 216. lap után a 207. és 208. lapok zárják a kötetet. A harmadik változat megfelel a másodiknak azzal a különbséggel, hogy hiányzik belőle BÉL előszava. Erről az utolsó változatról WESZPRÉMI így ír PRAYNAK 1778. aug. 22-én kelt levelében: „Hoc ipso mercatu anniversario nostro adlata sunt Vindobon. tandem aliquando Biographiae meae nonnulla exemplaria, eorum tibi unum legendum et severiori censurae tuae subiiciendum offero . . . testaturus meam in Te observantiam feci Venerandi Nominis quoque tui nonnullis locis mentionem, eamque tamen, ut debui, honorificentissimam: adjuncti illi praeterea comitem primam quoque Centuriam, ex qua Praefationem Belianam et ultimum ut vides articulum expunxi, et cur hoc ita fecerim, me quoque tacente facile poteris conjectura adsequi . . .”

Ami Pray számára nyilvánvaló lehetett, az számunkra egyáltalán nem az, és igazán csak mi vagyunk konjektúrákra utalva, ha e változtatások okait keressük.

Miért hagyta ki a *Succincta* első centuriájából WESZPRÉMI az önéletrajzi cikket? Az első változatban ezen a helyen csillag alatt jegyzi meg, hogy nem ő az egyetlen orvos, aki saját életrajzát megírta. Johannes Jacobus BAIERUS⁴ nyomán felsorolja azokat az orvosokat, akik megírták életük történetét. Hozzáteszi még a következőket: „. . . Nuntiatum est per Epistolam, celebrem . . . Medicinae Professorem . . . Ernestum Gottfriedum Baldingerum, articulum hunc Particulae IV. Biographiae a se editae nuper admodum inseruisse.” BALDINGER munkája⁵ feleslegessé tette a mű első kötetének 100. tételét. Erre vall az is, hogy egykorú források WESZPRÉMIRŐL szólván BALDINGER művére hivatkoznak, és nem az első centuria önéletrajzi cikkelyére.⁶ De WESZPRÉMI maga is BALDINGERRE utal később, és nem az első változat önéletrajzi részére, pl. a BENKŐHÖZ írt, már idézett levelében.

Arra a kérdésre pedig, hogy az utolsó változathoz miért hagyta el WESZPRÉMI BÉL előszavát, minden idevágó adat hiányában csak egy feltevést kockáztathatunk meg. BÉL és WESZPRÉMI közt megromlott a kapcsolat, mégpedig azért, mert a lipcsei *Acta Eruditorum* nem emlékezett meg a *Succincta* megjelenéséről, pedig ekkor éppen BÉL Károly András volt a szerkesztője. WESZPRÉMI általunk ismert leveleiben két alkalommal is pontosan felsorolja, hogy milyen folyóiratok, mely számokban, hol közöltek művéről ismertetést. Szemmel láthatólag a külföldi visszhangnak nagy fontosságot tulajdonított, hiszen a munka folytatása is a tudományos világ véleményétől és fogadtatásától függött. Tehát minden biztonnyal érzékenyen érintette, hogy az *Acta Eruditorum* ismertetése elmaradt. Érdekes azonban, majdnem két évtized múltán ismét büszkélkedve említi, hogy műve első részéhez BÉL Károly írta az előszót.⁷

Végezetül még egy észrevételt kell tennünk a most tárgyalt levelek alapján. Az eddigi kutatás⁸ 1769. jan. 20-ban állapította meg azt a dátumot, amely fordulópontot jelent a *Succincta* megírásának történetében. Ekkor kereste fel ugyanis első levelével WESZPRÉMI CORNIDEST, ettől az időponttól vette kezdetét kiterjedt, mások segítségére is jobban számító anyaggyűjtése. Két nappal később kelt levelében pedig RÁDAY Gedeonnak jelezte, hogy „in modum Czvittingerianum vagy is inkább Boernerianum” készül művét

⁴ BAIERUS, Johannes Jacobus: *Biographiae Professorum Medicinae. Norimbergae et Altdorfii*, 1728.

⁵ BALDINGER, Ernst Gottfried: *Biographien jetztlebender Aerzte und Naturforscher*. Jena, 1772.

⁶ Vö. a *Pressburger Zeitung* 1776. 80. sz.-ban megjelent recenzióval.

⁷ L. a BLUMENBACHHOZ 1793. júl. 20-án kelt levél egykorú másolatát. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fol. Lat. 3175.

⁸ DEÉSY DADAY András: *Weszprémi mint biographus*. Népegészségügy, 1927. 1052. l.

összeállítani.⁹ A dátum abszolút jelentősége azonban erősen vitatható. Mint a fentebiekből kiderült, PRAYjal például csak hat évvel később került levelező viszonyba, és a *Succincta medicorum biographia* létrejöttében ennek a kapcsolatnak is van jelentősége.

DURZSA SÁNDOR

Utolsó kiadás. BARÓTI SZABÓ Dávid költeményei és fordításai több kötetben és több ízben jelentek meg. *Költeményes Munkái* első kötetének (1789) előszavában mentegetődzik: eddig kiadott munkáinak tökéletességét ő maga sem ígérte, mások sem remélhették. „Idővel érik meg a' gyümölcs. Az új találmányok egyszerre nem hágna a fő pontra.” Csak sok mindenféle próbatétel és tapasztalás után „szokott talpra épülni mindenféle mesterség”. Kevés ideje volt verseinek kidolgozására. Csak amennyire iskolai elfoglaltsága és többnyire gyöngye egészségi állapota engedte, „huladék-időtskében” szerzette verseit.

Szerzeményeinek „hamarább-történt” első kiadására barátai unszolták, de sürgette „édes Hazánkhoz-való” szeretete is. Példát akart mutatni a magyaroknak a klasszikus versmértékben való verselésre. Ezért adta ki 1777-ben az *Új mértékre vett külömbféle Versekné* három könyvét, 1779-ben a *Paraszti majorságnak* I., 1780-ban a II. részét, 1786-ban a *Verskoszorút*, (valamennyit Kassán, LANDERER Mihály betűível). Most felülvizsgálta elhamarkodott költeményeit, megadta nekik a szükséges csinosgatást, hogy netalán valaki „éppen Hazám feddhetetlen nyelvére költse a' heánosságna szennyét”.

Bővebben mondja el mentegetődzését *Költeményes Munkái* első kötetének előszavában, s megismétli a második kötet elé írt, címmelküli, előszó szerű versben. Önérettel állapítja meg, hogy eddig oly „hangzatokon” mulatta hazáját, „Mellyeket elsöben általam halla Hazám”. E hangzatokat sokan szerették, dicsérték, zsengeit örömmel vették, ámbátor látták, hogy a sietés „tél-túl durva hibákat hagyott” bennük. De olyan is akadott kettő-három, aki „fene” mérget okádott rájuk; ami jó volt bennük, elhallgatták, ami rossz, azt rendre kiszedték, s ezzel iparkodtak „nagyra nevelni magok”. „Tsűf szarvát hordozza fején a' Kőszegi Bajnok¹ Társainak kormos légyen örökre nevék”, — zengi haraggal ellenei felé. — S hogy hazája „kedvét még jobban megnyerje”, újra munkába vette verseit „Mindenek új színben jönnek utólszor elő.” S hogy miért nem adott még több piperét nekik? — kérdi a költő. Azért, mert egyéb elfoglaltsága miatt nem ért rá, s ajtajában „állt már az Halál”.

Nehezen gyúrte be a magyar gondolatokat a klasszikus versmértékbe, s nem mindig sikerült a szükséges prozódiai alaknak megfelelő szót találnia. A versmérték kedvéért sokszor használt más árnyalatú szót, mint amilyet az értelem megkívánt. Ezért aztán újra szorosabb vizsgálatnak vetette alá már megjelent költeményeit, újra megadta nekik a szükséges „egyengetést” és „tsinosgatást”.

Nem volt könnyed tollú poeta: sokat csiszolta költeményeit, melyeken gyakran érzik az erőltettség. Első megjelenésükkor ő maga is érezte ezt, s ezért addig csinosgatta és egyengette őket, míg végre 1789-ben megelégedetten bocsátotta olvasói elé, olyan formában, melyen többé nem fog javítani. Ez — a címlap állítása szerint — az „utolsó”, (többé nem változó verseket nyújtó) kiadás. De BARÓTI SZABÓ Dávid nyugtalan költői lelkiismerete nem tudott megnyugodni az utolsónak, véglegesnek mondott kiadásban sem, és 1802-ben Komáromban *Megjobbított és bővített költeményes munkái* címen adta ki újra költeményeit.

⁹ A RÁDAY Gedeonhoz írt, 1769. jan. 22-i keltezésű levél most került elő, jelenleg az Orvostörténeti Könyvtár birtokában van.

¹ RÁJNIS József.

Ám lehetséges, hogy BARÓTI SZABÓ Dávid az utolsó kiadással nem azt akarta mondani, hogy ez a kiadás végleges formájukban tartalmazza a költeményeket, hanem — burkolt reklámképpen — arra figyelmeztette a könyvvásárlót, hogy ne szalassza el az alkalmat, most vegye meg e művet, mert e kiadás olyan utolsó kiadás, mely után több már nem jelenik meg.

A KÁLDI György *Biblia*-fordítása először Bécsben jelent meg 1626-ban, Több, mint száz esztendő múlva másodsor is megjelent 1732-ben, Nagyszombatban és harmadszor is 1782-ben, Budán. Hogy harmadik kiadás, az a címlapon nincs feltüntetve, helyette ez olvasható: „Leg utolsó nyomtatás.” Az Egyetemi Nyomda ezzel nem azt akarta közölni a vevővel, hogy ez a *Biblia*-fordítás soha többé nem fog megjelenni, hanem azt, hogy ez a legújabb, tehát legjobb kiadás. Nem is volt ez sem „legutolsó” kiadás, mert a XIX. században, átdolgozva többször is megjelent.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A második sárospataki nyomda első terméke. A LORÁNTFY Zsuzsánna fejedelemasszony által 1650-en alapított első sárospataki főiskolai nyomda, a Kollégiumnak Patakról 1671-ban való eltávozásával megszűntette működését. A nyomda-felszerelést a menekülő diákok magukkal vitték Debrecenbe, ahol 1705-ben az osztrák csapatok teljesen elpusztították.

Az időközben Sárospatakra visszatért Kollégiumnak egészen 1805-ig nem volt nyomdája. Ekkor nem is a Kollégium, hanem egy magánember, SZENTES József kapitány, SZENTES János sárospataki tanár vállalkozó szellemű fia állított fel nyomdát, amelynek első terméke egy 16 sornyi nyomtatvány volt. A nyomtatvány szövegét idézi SZINYEI Gerzson a főiskolai nyomda 100 éves fennállásának alkalmából írt cikkében, mint ritka és különös tartalmú írást.¹

A szöveg így hangzik:

„Az ember fogantatott és tápláltatott
egy asszonytól csudálatosan.
Megérkezik, hall lát
és mégsem veszi észre a csalárdságot.
Kiván, kér, hullajtja könnyeit.
Megutáltatik, tiszteltetik,
szerencsében és veszedelemben jár.
Hisz, kételkedik, gyanakodik.
Tanit, semmitse, mindent igaznak hisz.
Épit ront, szüntelen fárasztja, emészti magát.
Alszik, vigyáz, hizik, apad
s hord fején fekete és ősz haját.
Mindezek tartanak, ha sokáig tart, 80 esztendeig,
akkor lefekszik az ő atyái közé
és nem jó többé vissza.

— Irta, nyomtatta Sárospatakon Szentés kapitány. 1805.”

A nyomtatvány szerint a szöveget maga SZENTES József írta és nyomtatta. Kénytelenek vagyunk azonban SZENTES József előbbi állítását kétségbe vonni, ugyanis az általa „irt” szöveg nem más, mint Mathias CLAUDIUS német költő (1740—1815) Az

¹ *Sárospataki Ref. Lapok*. 1905. I. évf. 26. sz.

ember című versének szó szerinti fordítása. Mathias CLAUDIUS verse KOSZTOLÁNYI Dezső műfordításában² így hangzik :

„Az ember

Foganta és nevelte
Csodásan asszony őt,
jó és nem érti lelke
e siralommezőt,
vágyódik és epekszik,
bus könnyeket törül,
bőségbe, gondba fekszik
és reszket és örül,
sejt, oktat irgalomból,
Mindent, Semmit se hisz,
épít, dühöngve rombol
tűnődik éjben is,
nő, sorvad, alszik, ébred,
sötét haján penész
és él vagy nyolevan évet,
addig tart az egész.
Aztán a sírba dől le
és ott marad örökre.”

Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy mi indította SZENTES Józsefet a vers plagizálására, — annyi azonban biztos : az idézett szöveget nem ő írta, így csak a fordítás és nyomtatás érdeme lehet az övé.

TAKÁCS BÉLA

Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból. BALOGH Károly, a *Pécsi Aurora* szerkesztője hagyatékából került elő az alábbi öt levél.¹ A levelek világot vetnek az akkor — 1840—41-es tanévben — elsőéves joghallgató BALOGH szervező munkájára, s egyben arra, hogy milyen visszhangra talált terve a magyar írók között. A lelkes fiatal-ember leveleket intézett kora ismertebb irodalmáraihoz, és közreműködésüket kérte tervezett almanachja számára.

A fennmaradt levelek írói válaszukban általában örömmel üdvözlik az új évkönyvet, mert a magyar irodalom erősödését várják tőle. SZILÁGYI István, ARANY barátja, egyenesen „az elhunyt Aurora” fölélesztésének² mondja BALOGH kezdeményezését, és „hazafi örömmel” jelentkezik a maga és társai nevében.³ PÉCZELY József hivatali munkájára és gyöngé egészségére hivatkozva nem ígérheti meg az együttműködést, CZUCZOR

² *Idegen költők.* Bp. 1942. 273. l.

¹ A leveleket BALOGH Margit festőművésznő (Budapest) és dr. KONCZ Miklós (Szentlőrinc, Baranya m.), BALOGH Károly unokáinak szívességéből közlöm. — Itt jegyzem meg, hogy BALOGH Margit emlékezete szerint egy KÖLCSEY-levél is volt a hagyatékban, amelyet ő maga adott el az Országos Széchényi Könyvtárnak 1917—1922 között. A könyvtár nyilvántartásában ez a kézirat nem szerepel. Talán máshová került.

² BAJZA *Aurorája* 1837-ben szűnt meg.

³ SZILÁGYITÓL a *Föltámadás* című hazafias óda jelent meg a *Pécsi Aurorában* (46—50. l.).

Gergelyt és KAZINCZY Gábort pedig másirányú elfoglaltsága akadályozza meg a részvételben. KAZINCZY Gábor annyit mégis kilátásba helyez, hogy a következő években igyekszik munkákat küldeni a *Pécsi Auróra*-ba. Az évkönyv azonban csak egyszer jelent meg, így KAZINCZY Gábor ígéretének teljesítésére nem kerülhetett sor.

BÁSTHY József levelével együtt néhány verset is küld BALOGH-nak, bár eredetileg a *Nemzeti Almanach*-ba szánta őket.⁴ Együttal nyolc példányt jegyeztet elő a *Pécsi Auróra*-ból, hogy anyagilag is támogassa az új évkönyvet.

BÁSTHY leveléből az is kiderül, hogy hírlapokban szintén jelent meg felszólítás a magyar írókhoz és a nagyközönséghez a pécsi almanach támogatására.⁵ A levelek különböző címzése és eltérő megszólítása arra enged következtetni, hogy a felhívást hárman írták alá: BALOGH Károly, a szerkesztő, WEIDINGER Alajos, a kiadó⁶ és NAGY Benjámint, a lyceumi nyomda faktora.

Az új irodalmi vállalkozást üdvözlő levelekből háromnak a záró sorai a kivétel nehézségeire céloznak, amikor két esetben „béketúrést”, egy ízben pedig „kitartó türelmet” kívánnak a szerkesztőnek és a kiadónak a „chinai részvétű polgártársak tespedése ellen”. A klikkszellem sem lehetett szokatlan jelenség akkoriban a folyóiratok berkeiben. Nyilván ezért kíván KAZINCZY Gábor „személyérdektelen szigorságot a társak ellenében.”

A levelek szövege a következő:

„Nemzetes úr,

Bizodalmas felszólítását az iránt, hogy a „Pécsi Aurora” cím alatt kiadandó munkába holmi dolgozatokat küldjek, valamint egy részről nagyon becsülöm: úgy más felől sajnálkozva kell jelentenem, hogy többféle, hivatalos és felvállalt munka állván jelennen előttem, az említett munkához járulásomat bizonyosan nem ígérhetem. Mindazonáltal ha körülményeim engedendik, részvétemet kijelenteni iparkodom.

Többnyire magamat további bizodalmaiba ajánlván vagyok Kegyednek

kész szolgája

Győr télhó 11. 1841.

Czuczor Gergely

[Kívül címzés:]

„Nemes nemzetes Nagy Benjámint urnak a pécsi lyceum Könyvnyomó intézete Factorának Pécsctt. [BALOGH kezeirásával:] Czuczortúl. Jan. 16a 841.”

Debrecen. Télihó 29. 1841.

„Tisztelt uraságtok!

Valódi hazafi örömmel olvasám a felhívást, mellyet t. c. uraságtok f. h. 20. költ levelökben hozzám intéztek. A vállalat szép; s az elhunyt Aurora, — mellynek köszönhetjük

⁴ BÁSTHY verseit BALOGH nem vette be almanachjába.

⁵ Erről a felhívásról a BÁSTHY levelében közöltek kívül más adatot még nem sikerült találnom.

⁶ WEIDINGERRől érdemes itt megemlítenünk, hogy ő volt az első pécsi újság, a *Fünfkirchner Zeitung* és magyar melléklapja a *Pécsi Tárogató* kiadója és egyben tulajdonosa 1848. június 11-étől a lap megszűntéig, 1848 szeptemberéig végéig. L. KARDOS Emilia: *A pécsi német sajtó és színház története*. Pécs, 1932. 22–23. l.

⁷ Betű- és központozásáshú közlés, a keltezés sorrendjében.

literatúránk terjedelmesebbülését — méltó hogy fölébresztessék. T. c. uraságtok szózata a o. nálam visszhangra talált; s soraim kereskedjenek önök megnyugtatóására, hogy mint én, úgy több társaim is, a legelső, — mint remélem hírlapi — f. szolításában közre-teendő utóhatárnakra, alkalmas munkákkal — a vállalat létesítésére, elő állandunk.

Többire a munkához erőt, egészséget, béketűrést ohajtva vagyok
t. uraságtoknak

kész szolgálja
Szilágyi I. m. b.
költészet-tanító

[Kívül címzés:]

Nemes Balogh Károly urnak
teljes tisztelettel

Pesten által

Pécsett.

(Weidinger Alajos könyvárusnál.)

[Postai bélyegzővel:] Debreczin

Fünfkirchen 6. Febr.⁸

„T. cz. Szerkesztő Ur!

Nagybecsű levelét tisztelettel vettem. Örvendek a' szép válalatnak; 's azt részemről is elősegíteni készséggemem épen nem múlték, hazafi kötelességemnek ösmérve, minden hasonló nemes törekvést gyámolítani: de éngem gyenge egészségem, hivatalommal együtt járó sokféle elvonattatásim a' legjobb akarattal mellett is igen korlátoznak; ennél fogva, bár bizodalmaival igen megtisztelve érzem magamat, nem merem ígérni a' tisztelt dolgozó társak' diszsorában megjelenhetésemet. Ki többire sikert, érdemlett pártoltatást szí-
vemből kívánva, telyes tisztelettel maradtam

Tisztelt Uraságnak
Debreczen 28 febr. 841

alázatos szolgálja
Péczely József

[Kívül címzés:]

Tudós Balog Károly Urnak, a' 'Pécsi Aurora' szerkesztőjének, telyes tisztelettel
Pécsett"

„Tisztelt szerkesztő ur⁹

Becses sorait (tavaszelő 12d.), nem levén pesti lakos többé, e napokban vettem. A mily hízegő volt csekélységem' öntudatának Ön' felszólítása egy nagy érdekű vállalat' részvételére, ép annyira kell, és csak magam részéről sajnálnom, hogy elhalmozott, politikai inkább, mint litt. dolgaim nem teljesíthető ígéretet tiltanak a tavaszutói vég-határnap rövidsége miatt. Csekélységemhez aránylag nem szeretnék kirívó szerepet játszani a „Pécsi Aurora” dolgozóinak szép füzérében.

De fogadja Ön az ígéretet, hogy a következő évfolyamokra nézve örömmel fogom tenni mind azt, mit ügyekvésem lehetővé tesz.

⁸ Lezárva címeres vörös pecséttel.

⁹ Külső címzés nélkül. Feltehetően borítékban küldték.

Kitartó türelmet chinai részvétü polgártársaink' tespedése, s személyérdektelen szigorúságot a társak' ellenében ohajtva, vagyok szives hálával
Önnek

szolgabaráta
Kazinczy Gábor

Berettő, a zemplényi felföldön, apr. 2dikán, 1841."

„627¹⁰

1841

Pestrül Sz. György hava 28^{án}

1841^{ik} Évbén.

Nagytiszteletre méltó Kiadó úr!¹¹

Örvendetes részvétellel értettem a' hirlapokból hogy e folyó Évbén a' tudós T. Balogh Károly úr Szerkesztése következésében Pécsi Aurorát kiadni méltóztatik — mely dicséretes vállalatját Anyagilag és Szellemileg parányi tehetségemhez képpeszt gyámolítani óhajtván, imé egy néhány Vers koszorut, mellyeket a' Nemzeti Almanachba kívántam volt bé adni — Születendő Almanachja számára küldöm — ha hogy használandja kérem tudósítson, ha pedig nem — ezeknek vissza küldettetésekért esdeklem. Hogy pedig valamennyire Anyagi segedelemmel is járuljak ki tüzött iparához, jelentem, hogy 8 példányt magam részemről elvállalni magam' kötelezem. —

Töbnyire tisztetem a' széplelkű Balog Urat — ezélba vett iparaikhoz sok szerencsét, béketúrést 's fényes dicsőségi aratást kívánván, állandó tisztelettel maradok szóval, tettel, és írással
Ön!

tisztelő hazafi szolgája
Báthly József több külf. érdem
jelek ura, Táblabíró
és Kir. táblai Jógvéd."

HERNÁDY FERENC

Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében. SZINNYEI életrajzi lexikona, meg a negyvennyolcas forradalomról szóló legtekintélyesebb forrásmunka, HORVÁTH Mihály történelmi könyve nyomán több modern feldolgozásba s végül a Történettudományi Intézet munkaközössége által összeállított egyetemi tankönyv tervezetébe is bekerült az az adat, hogy 1848. március 15-én a pesti ifjúság felszabadító küldöttsége TÁNCSICS mellett még egy rabot talált a budai vár börtönében, aki éppúgy a sajtószabadságért folyó küzdelem áldozata lett volna, mint TÁNCSICS maga.¹ Az álli-

¹⁰ BÁTHLY írásával. Valószínűleg levelezésének iktatószáma.

¹¹ L. a 9. jegyz.

¹ HORVÁTH Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*. Genf. 1865. I. köt. 20. l. SZINNYEI: *Magyar írók*. IX. köt. 417—418. l. JANCsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések*. Bp. 1895. 65—70. l. BERZEVICZY Albert: *Az absolutizmus kora Magyarországon 1848—1865*. Bp. (1921—1937.) I. köt. 25. l. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 87. l.

HORVÁTH Mihályt kivéve az egykorú röpiratok, valamint az egykorúak emlékiratai a TÁNCSICS—MURGU kapcsolatáról nem tudnak. — Csak mint kuriozumot említjük meg SZANA Tamás (*A sajtó felszabadulása*. Bp. 1898. 53. l.) adatát, aki szerint TÁNCSICS rabtársa, akit március 15-én vele együtt szabadítottak ki, — CZUCZOR Gergely volt.

tólagos rab neve MURGU Euthym (Eftimie) bölcséleti doktor, ügyvéd, akit állítólag négy évi börtönre szóló ítélettel zártak ugyanabba a börtönbe, ahová TÁNCSCSOT 1847-ben hurcolták.

Azonban SZINNYEI s mindazok, akik tőle ezt az adatot átvették, tévedtek. Az egykorú újságokból kiderül, hogy MURGUT valóban a márciusi fiatalok szabadították ki a börtönből — ahová egyébként nem sajtóvétség, hanem a román jobbágyok felszabadítása érdekében folytatott agitáció miatt került² —, de nem március 15-én, hanem csak április 8-án. És börtöne nem a budai vár volt, mint TÁNCSCSOTNAK, hanem a nem kevésbé hirhedt pesti újépület.

MURGU Rudarián született³ a Szörényi-bánságban, apja a határőrezred hadnagya volt. Tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte, azután Iaşiban adott elő filozófiát, majd Bukarestbe ment. Itt 1840-ben összeesküvésben vett részt, amelynek célja a független román köztársaság és a társadalmi egyenlőség megvalósítása lett volna. Bukarestből való kitoloncolása után Aradon tanított. Itt tartóztatták le 1845-ben, s ítélet nélkül tartották két és fél évig a pesti börtönben.

Kiszabadulását a *Márczius Tizenötödike*⁴ így adja elő :

„Pest april 8. 1848.

Martius 15-ke óta erősen hiszem a feltámadást. —

A nép szava ma ismét feltámasztott egyet a zsarnoklott kormányrendszertől, a szabad szólas, szabad írásért elevenen négy fal koporsóba szegezett halottaink közül.

A másodszer született polgártárs Murgó [!] Emmanuel, születésére Krassó megyei, hitére görög nem egyesült, nyelvére oláh, magyar, ügyvéde a magyar, oláh, német törvénynek, jog és philosophia tanár, az europai mivelt népek nyelvén beszél, természetesen magyarul is.

Pest megy. gyűlésén felmerülvén a politicai foglyok iránti királyi válasz, Pap Sigmond⁵ görög nem egyesült lelkész felemlíté, hogy tudtára az új épületben maig is kinoztatik egy politicai fogoly Murgó Emmanuel, hogy igazság legyen a királyi szó, követelte annak szabadon bocsájtását.

A megye az ügyet a városhoz utasítá. A központi választmány pedig a ministeri bizottmányhoz fordult. Ez megint a helytartótanács felszollítását rebesgette. (Éljen a Pontiusból Pilátushoz utasító politica) Az ügybarát, Pap Sigmond lelkész, kinek szavára nép ezrei támadhattak, nem tágitott, figyelmzettetett, hogy a ministeri bizottmány küldetése a csend és rend fentartása, s felette áll a helytartótanácsnak, melly amugy is csak név, test, lélek nélkül : a királyi szó legyen szent a nép előtt.

Mínthogy tehát az igazságot kívánótól nem kell megtagadni a beleegyezést, a ministeri bizottmány tétova nélkül kiadta a rendeletet, hogy Murgó Emmánuel szabad.

A városi bizottmánytól kiküldettek Rottenbiller polgármester, Patai Jósef, Pap Sigmond, kik elmenvén az új épületbe, s itt a pattantjus ezredes velök, s mögöttük szegény magam is a kinyilt börtön szobában a foglyot meglátogattuk.

A fogoly szabadsága hirét először Patai Józseftől hallá meg.

És első teendőjének hitte szabadságát a tekintetes hazának meg köszönni.

² MURGU életrajza : G. BOGDAN-DUIÇĂ : *Eftimie Murgu*. Bucuresti. 1937.

³ SZINNYEI szerint 1811-ben, BOGDAN-DUIÇĂ szerint 1805-ben.

⁴ 1848. ápr. 11. L. még: *Pesti Hírlap* ápr. 12., *Pesti Divatlap* ápr. 15. 480. l., *Reform* ápr. 13., *Budapesti Híradó* ápr. 13., *Der Ungar* ápr. 11., *Nemzeti Újság* ápr. 8., *Organulu Luminarei* ápr. 14. 384. l.

⁵ PAPP Zsigmond (Sigismundu POP, 1817—1889) belényesi gimn. tanár, majd országgyűlési képviselő ; 1848-ban az *Amiculu Poporului* c., a magyar kormány kiadásában megjelenő román nyelvű néplap szerkesztője.

Patai József értesíté a derék férfiut, hogy a tekintetes szó mind örökre megszűnt. És gondoltuk magunkban, ha a tekintetesekre lett volna hagyva ezen ügy, e derék ember akár holtig tömlőczbe maradhatott volna.

A kocsiba ültetett szabadságmartyr lovait a nép kifogta még az uj épület tágas udvarán s az tartá magát szerencsésbnek ki a kocsizhoz férhetett, azt huzhatta, tolhatta, a zászlókat a diadalmenet előtt és a koci felett lobogtathatta.

Örömittas éljenzések árjain a városházhoz érvén a menet, a szabadság-tér teleded teli nép ezreivel.

Az ünnepelt polgár, testtel lélekkel jelen bemutatott a küldöttség jelentésével a közönségnek, melly látni, hallani akarván kívánta, hogy a szabadságmartyr álljon fel a zöld asztalra, ki is engedvén a nép óhajításának, a zöld asztalról most már folyékony magyar beszédben megköszönte a népnek, hogy ötet szabaddá tette, kit Metternich üldözöbe vett s rabbá tétetett azért, hogy az orosz hatalomnak foglalásai ellen az austriai birodalom és Magyarország érdekében a föld népét felvilágosulásra tanította. Elmondá, hogy éjjel oroszva támadtatván meg, rabságra hurczoltatott Oláhországból, a magyar katonai vidékre, s innét Krassó megyének átküldetett ; de a megye nem férhetvén hozzá igazságában, a lázzitási vád alól felmentette.

Ez égbekiáltó sérelem ellen az 1844-diki magyar országgyűlés elégtételt kereendő Posonyba felment és ügyét több lelkes követek fölkarolandók valának ; de Metternich a hatalmas, kinek intésére 300,000 ember vált tetszése szerint szuronnyá, félt a fegyvertelen egyes, csak lélekben gazdag, vagyonban szegény Murgótól. ... 1845-ben ismét elcsipette azt, ki az igazságért élt, s azt bátran kimondani, tanítani, s terjeszteni meg nem szűnt, s hogy a világot azzal is bolondítsa, Murgót mint lázitót kürtöltette ki a német közönséges ujságban Tánocsicsal együtt, s 1845. évtől — april 8-káig ítélet nélkül tömlőczötetett Murgó polgártársunk. ...

Egyébiránt a nap hőstét üdvözlött oláh pesti fiatalság egy szivvel lélekkel azon kijelentéssel nyujtá kezét Murgó polgártársunknak, hogy magyarhonnal és nemzettili egységben áll üdvük, azért kötelesség mindent, vért is áldozni. ...

Mi úgy tekintjük Murgó polgártársunkat, mint ki a szót szabadon kimondani, leirni bátor volt az önkény ellen is, — ki ítélet nélkül annyi évekig méltatlanul élte a fogság kinszenvedéseit, politikai véleményeért, és azon meggyőződésének bátran kimondásaért ; — tehát a közrészvétre érdemes. ...

Pukolay D.”

MURGU tehát nem volt TÁNCSICS rabtársa, és nem volt a cenzúra áldozata, vagy legalábbis közvetlenül nem volt az. Agitációs működésének részletes elemzése éppen ezért nem is tartozik ide. Életéből még csak annyit kell negyvenyolek kapcsán feljegyezniünk, hogy 1851. október 7-én az osztrák haditörvényszék négy évi fogságra ítélte. Az ítélet⁶ a következőképpen szölt :

„28. Murgu Euthym, esk. k. román-bánsági határezredri kerületi ruderiai szül., 40 éves görög-nem egyesült, nőtlen ügyvéd és Krassó-megye volt képviselője, az 1848. oct. 3-i legfelsőbb manifestumról tudomásvétel után is megmaradt a törvénytelen magyar országgyűlés tagja, üléseiben és szavazataiban részt vett ; a forradalmi conventet Debrecenbe követte, Szegeden is megjelent és a napi dijak — valamint a képviselőség egyéb előnyeiben mindvégig részesült. Az 1848. április 13-iki tanácskozmányban Kossuth Lajos felségsértő indítványát : Magyarországnak Austriától elszakadását s a dynastia trónvesztését és száműzetését illetőleg jóvágagyó szavazattal támogatta. A demokrata republikánus párt gyűléseiben részt vett ; 1849. jul. 17-én Karánsebesen,

⁶ Magyar Hírlap, 1851. 581. sz. 2670. l.

mig a főkelőktől elfoglalva tartatott egy a törvénytelen országgyűlésre követválasztás céljából rendezett népgyűlésen jelen volt, s a ráesett választást elfogadva, végre még 1849. augusztus havában Szemere miniszterelnök fölhívására az erdélyi románok kibékitését a forradalmi kormánnyal komolyan megkísértette, és e fölött 1849. aug. 15-én Facseten Bem főkelő tábornokkal tanácskozó összejövetelt tartott."

Az ítéletben szereplő „bűnlista” alapján az elnyomók nagyra „értékelték” MURGU tevékenységét a magyar—román kiengesztelődés érdekében. És ők bizonyára tudták, hogy miért. Amikor tehát március 15-ének történetéről a magyar történetírásban meg rögződött téves adatot most végre le kívánjuk választani, egyúttal még nyomatékosabban rá kell terelnünk a figyelmet a BÁLCESCUVAL s az egykorú román haladó értelmiség legjobbjaiával kapcsolatot tartó MURGU jelentőségére magyar vonatkozásban is.

DEZSÉNYI BÉLA—P. LAKATOS ÉVA

Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez. Az Oroszországos Levéltárban őrzött miniszterelnökségi iratok egykori anyagában érdekes feljegyzéseket találunk MÁTYÁS király könyvtárának idegenbe került néhány darabjáról. Négy remekmű 1869-ben került vissza hazánkba, amikor FERENC JÓZSEF a török császárt meglátogatta, s az uralkodónkat a remekművekkel megajándékozta. A kéziratos könyveket LE BIDART könyvtörténész vizsgálta meg a Serailban és hitelességüket megállapította.

A művek: *Augustinus De civitate Dei*; *Georgius Trapezontinus Rhetor*; *Polybius* és *Plautus* feliratot viselik.

A könyveket hajón szállították Triesztbe, majd onnan Budapestre. FERENC JÓZSEF a könyveket a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, átvételüket MÁTRAY Gábor, a Széchényi Könyvtár őre nyugtázta. Egyidejűleg PULSZKY Ferenc köszönetét fejezte ki az uralkodónak. Az értékes műkincseket közszemlére tették ki.

1877-ben ABDUL HAMID török szultán ajándékozott Corvin-kódexeket a budapesti egyetemnek. A corvinákat TAHIR bey vezetése alatt hozta Budapestre egy küldöttség. A hazatérő „Softa” küldöttséget török földön tüntetések között fogadták. Ennek a mozgalomnak magyar részről egy VARJASSY nevű elcsapott katonatiszt volt a szervezője és irányítója.

Könyvtártörténeti szempontból nem érdektelen az az adat sem, melyet a konstantinápolyi követség jelentéséből ismerünk meg: 1842. évben egy LOFTUS nevezetű angol tudós engedélyt nyert ABDUL MEDZSID akkori szultántól, hogy az öreg Serail könyveit átkutathassa. Köztudomás szerint sok került ide az alexandriai könyvtárból. Kísérője AHMED VEFIKS pasa volt. A padlástérben egy megvasalt faládjában öreg pergamenteket találtak, majd kódexek kerültek elő. AHMED VEFIKS a műveket darabonként vizsgálta meg, s az összetartozókat egybegyűjtötte. Ezekben volt az a kódex is, melyet 1869-ben FERENC JÓZSEF kapott ajándékba.¹

VALKÓ ARISZTID

¹ Források: (Osztrák-magyar követség jelentése ANDRÁSSY miniszterelnökhöz) „Konstantinopel, 26, November 1869. — Hochgeborener Graf! Ich habe die Ehre anzudeuten dass ich mit dem Morgen nach Triest abgehenden Lloyd-Dampfer eine Kiste unter Euer Excellenz Adresse absende, welche vier aus der Bibliothek des Königs Mathias Corvinus herrührende Manuscripte enthält.

Der Sultan gestattete die Auswahl von vier Manuscripten aus den zwölf, deren Herkunft aus der erwähnten Bibliothek unzweifelhaft constatirt ist.

Die Auswahl wurde im alten Serail selbst durch den Herrn Sekretär Dolmetsch von *Le Bidart* und durch den in der Bibliographie wohlbewanderten Direktor der hiesigen

A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjáró társaság. 1920–29. Nem minden volt rossz, ami a múltban történt, — hagyományaink között számos értékes kezdeményezést követhetünk nyomon. Ilyen példamutató hagyomány a szegedi Múzeum Barátainak Társasága 1920–25, majd az ezt felváltó és hagyományait folytató Szegedi Múzeumbarátok Alkalmi Irodalmi Egyesülete 1924–29. közt.

A szegedi Somogyi Könyvtár történetét kutatva megtaláltuk a könyvtár kézirat-anyagában — I e. 957 sz. alatt. — az említett két alkalmi intézmény összes iratait, pénztárkönyveit, egyéb okmányait. A múzeum és könyvtár 1950-ig közös vezetés alatt álló intézmény volt, így a fenti két társadalmi segédintézmény közvetlen kapcsolatban volt mind a könyvtárral, mind a múzeummal.

1. Múzeumbarátok Egyesülete. 1920–25. Az Egyesület MÓRA Ferenc igazgatása idején és kezdeményezésére jött létre MÓRA személyes barátaiból, a kultúra és a közművelődés iránt érdeklődő és erre áldozni tudó polgári személyekből és intézményekből. Az első pénztárkönyvi bejegyzés 1920. február 10-én történt. Az Egyesület pénztárosa és titkára dr. SEBESTYÉN Károly lett, aki a Kultúrpalotában MÓRA helyettese volt. A tagdíj 1920–21-ben, a korona inflációja előtt évi 250 korona. A taglétszám változott ugyan, de általában 100-on felül volt, a névsor legmagasabb számadata 133. A tagdíjakat — a pénz romlása következtében — a későbbi években emelték: 1923-ban 500–30 000 korona, 1924–25-ben évi 50 000 korona volt. Hogy milyen komoly összegek gyűltek össze tagdíjakból, adományokból, bizonyítja az 1923-as évi elszámolás, mely 962 307 koronás egyenleggel zárult. Időnként gyűjtéseket is rendeztek az Egyesület számára, és egy ilyen gyűjtés, melyet a *Szegedi Új Nemzedék* kiadóhivatala rendezett, 73 400 koronát eredményezett.

A befolyt összegekből metszeteket, rajzokat, fényképeket és fényképlemezeket, olajfestményeket, valamint könyveket vettek, melyeket mind a könyvtár, mind a múzeum besorozott adományként gyűjteményeibe. De ebből az összegből szereztek be a könyvtári nyomtatványokat, kartotékokat, fizették a könyvek köttetését, valamint időnként a múzeumi szolgálak tiszteletdíját. Érmek, plakettek is ezen az úton kerültek a múzeumi gyűjteményekbe. De a legjelentősebbek mégis a könyvvásárlások. Mint a dokumentumokból kitűnik, főleg bibliofil kiadványok megszerzésére specializálták magukat az Egyesület intézői. Mindjárt kezdetben beléptek a Magyar Bibliofil Társaságba alapító tagként, és ezt a tagságot mindvégig fenntartották. Néhány jelentősebb kiadvány, mely az Egyesület révén jutott a Somogyi Könyvtárba: 30 kötetes GOETHE

Österreichisch-Ungarischen Schule dr. Dethier, welchen S. E. der Herr Botschafter hiezu bestimmt hatte, vorgenommen.

Die vier Manuscripte sind:

St. Augustin (gewählt als das einzige, welches auf den Spangen des Deckels das Corvinische Wappen trägt)

Georg von Trapezunt Rhetorik (ausgezeichnet durch die Miniaturen des Titelblattes)

Fünf Bücher Polybius (trägt auf dem letzten Blatte eine Notiz eines Ibrahim, wahrscheinlich Renegaten)

Plautus Comödien (mit schönen Initialen).

Diese vier Manuscripte scheinen den erwähnten Herrn auch deshalb die interessantesten, weil sie sämtlich das Corvinische Wappen tragen.

Genähmigen Eure Excellenz den Ausdruck meiner gezeichneten Verehrung".

(OL. Miniszterelnökségi iratok (M. E. 1685/1869) MÁTRAY Gábor nyugtája, 1869 dec. 13. (M. E. 1685/1869). A török szultán levele 1877. ápr. 16. (M. E. 714. IV./1877). A Képviselőház jegyzőkönyvi köszönete 1877. máj. 5. (M. E. 899/1877). Softa küldöttség és izgatások 1877. jún. 13. (M. E. 714 és 1241 IV/1877.).

kiadás, LABMRECHT HERMANN Ottóról szóló munkája, a Tevan-nyomda CSOKONAI kiadása, a bibliofil *Kámaszutra* kiadás, KNER bibliofil kiadványai stb.

Mint érdekességet megemlíjtük még, hogy maga MÓRA Ferenc is tagja volt az Egyesületnek családjával együtt, és a tagdíjakat pontosan befizették.

Az utolsó bejegyzés a pénztárkönyvben 1925. dec. 8-án történt. A fokozódó infláció lassanként illuzióriussá tette a Egyesület anyagi alapját, bár az utolsó évben megkísérelték bevételeiket a banknál, heti – kosztpénz – kamatra elhelyezni, ezek a pénzügyi manőverek sem értek semmit az inflációval szemben. Az egyesület 1925 végével csendben kimúlt, de nem a lelkesedés, mely szülte és létrehozta. Ez tovább munkálkodott, és új formákat keresett és talált a Könyvtár további segítésére, a tagok önművelődésére. Így jött létre a Múzeumbarátok Egyesületének megszűnésével egyidőben 1924 decemberében a folyóiratjártatók alkalmi egyesülése.

2. *Műbarátok Alkalmi Irodalmi Egyesülése. 1924–29.* A világháború ránk nézve kiserű következményei között nem állt utolsó helyen a nyugati kultúrközösségtől való elszakadás sem. A műveltség bizonyos fókán álló és tovább is művelődni vágyó emberek ösztönös védekezése volt az akció, melyet a volt Múzeumbarátok tagjai és újabb érdeklődők kezdeményeztek Szegeden. Ezek a lelkes, művelődnivágyó emberek TARDOSS TAUSZIG Ármin kezdeményezésére – és MÓRA Ferenc támogatásával – elhatározták, hogy létrehoznak egy alkalmi egyesülést, melynek célja a Somogyi Könyvtár külföldi folyóiratokkal való ellátása lenne. Ehhez hozzátartozik az, hogy a Somogyi Könyvtár anyagi ellátottság híján kénytelen volt leállítani a külföldi folyóiratok beszerzését.

A szervezők elgondolásukat az újságokon keresztül is nyilvánosságra hozták.

„A világkultúráról való tájékozódás legolesőbb eszköze a háború kitöréséig az illusztrált folyóirat volt, amelyhez Szegeden még a szerényebb anyagi viszonyok között élő intelligens ember is könnyen és bőséggel hozzájuthatott, akár a kávéházakban, akár a Somogyi könyvtárban. Tíz év óta erről a kultúrészükségletéről lassankint teljesen le kellett mondanunk. A háború lehetetlenné tette az angol, francia, olasz folyóiratok járatását, a béke pedig megfizethetlenné tette a német és a magyar folyóiratokat. Magánemberek ma nem is gondolhatnak arra, hogy több folyóiratot járassanak, amikor egyet is csak kevesen járatnak. A kávéházak és klubok is beszüntették a folyóiratok előfizetését, sőt a Somogyi könyvtár is lemondott erről az erejét meghaladó szükségletéről. Ilyen körülmények között ma Szegeden az európai értelemben vett kultúrember, akinek kulturális szükségleteit a „Tolnai Világlapja” még sem elégítheti ki, valósággal szellemi blokád alatt van. Ennek a szellemi blokádnak az áttörését célozza az az akció, amely művészeti, irodalmi és társadalmi folyóiratok beszerzésére alkalmi egyesülést kíván összehozni. Ha csak huszonöten kötelezik magukat arra hogy havonta fizetendő 30.000 koronát áldoznak erre a célra, tizennégy különböző magyar és külföldi folyóirat beszerzését teszik lehetővé... a folyóiratok megjelenésüktől kezdve egy hónapig a Somogyi könyvtárban állnának a közönség rendelkezésére, azután egy-egy hétig házihasználatra vihetnék ki az akció részesei, végül a könyvtár tulajdonába kerülnének. [Kiemelés tőlem. N. D.]

A terv megvalósulása esetén Szeged lenne az első város az országban, amely így, társadalmi egyesüléssel ezt az elsőrangúan fontos kulturális kérdést megvalósítaná. Akik az akcióban résztvesznek, azok nemcsak a maguk kultúrészükségletét elégítik ki, hanem a köznek is megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek áldozatkészségükkel.” (Eredeti gépirat és a *Szeged* c. napilap 1924. május 4. száma alapján.)

Az akciónak már kezdetben is nagy sikere volt a szegedi értelmiség és polgárság körében. Néhány nap alatt negyvenen jelentették be hozzájárulásukat, és írták alá a kötelező nyilatkozatot, így nemcsak a felhívásban említett 14, hanem újabb 14 folyóirat megrendelése is lehetővé lett. Természetesen igyekeztek minél szélesebb alapokra fektetni az akciót. A Városi Nyomda például a lapok beszerzését vállalta magára, mert beszerzési áron kapta meg a folyóiratokat. A város tanácsától pedig azt a segítséget

várták, hogy az egyre értéktelenedő koronával szemben nemes valutában kifizeti a megrendelendő külföldi folyóiratok egész évi előfizetését. Hogy valóban ilyen alapon oldották meg ezt a problémát, bizonyítják a pénztári elszámolások: font, svájci frank, líra, dollár átszámításai is.

Sokan kételkedtek a városban, hogy sikerül-e az alkalmi egyesülés terve. Az eltelt hónapok a szervezőket igazolták. Sokkal több jelentkező akadt, mint amennyire eredetileg számítottak, úgyhogy több folyóiratot járathattak. 80 taggal indult az akció, egy féltre rá már 95 tagja volt. (A 30 000 korona havi hozzájárulás a pénz fokozatos inflációja folytán mindössze 2 békeidőbeli koronának felelt meg.) E magas tagszám egyenes következménye volt az a 24 angol, német, francia, magyar folyóirat, mely ott tarkállott a Somogyi Könyvtár külön olvasóasztalán.

Népszavazás a folyóiratrendelésre. 1925-re az akció szervezői „népszavazást” rendeztek tagjaik között, hogy milyen folyóiratokat rendeljenek meg. Sokszorosított levelet küldtek a résztvevőknek a járátandó folyóiratok címével, és felkérték a tagokat, hogy húzzák ki azokat a folyóirat-címeket, melyek megrendelését nem kívánják. A többségi elv döntött a megrendeléseknél. Az alábbiakban ismertetjük e körözüvény szövegét:

„Igen tisztelt tagtársunk!

Félesztendeje múlt annak, hogy — az Ön szíves támogatásával is — megindult Szegeden az az akció, amely célul tűzte maga elé, hogy áldozatkész kultüremberek önkéntes tehervállalásával és a Somogyi könyvtár bevonásával legalább egy évre külföldi lapokhoz és folyóiratokhoz juttatja Szeged intelligens társadalmát. Az első félév lezárásával örömmel hozzuk szíves tudomására, hogy az akció nemcsak bevált, de meg is haladta a hozzá fűzött reményeket. Nemesak alapító tagjaink tartottak ki, hanem új tagok is jelentkeztek, úgy hogy az akciónak ma 95 részese van s az érdeklődés egyre fokozódik a járátott lapok iránt, amelyek nem csak a Somogyi könyvtár e célra rendelkezésre bocsájtott helységében olvasásra a hivatalos órák alatt, hanem megfelelő biztosíték mellett rövid használatra haza is kölcsönözhető.

Igen t. tagtársunk, amikor szíves tudomásulvétel végett bejelentjük, hogy az eredeti intencióhoz képest a járátott folyóiratok ez év végével átadatnak tulajdonul a Somogyi könyvtárnak, hogy beköttetésükről gondoskodva, mint értékes könyvtári anyagot, s mint a szegedi társadalom áldozatkészségének dokumentumait őrizze meg őket, egyben jelentjük azt is, hogy az akció megerősödése most már lehetővé teszi eddigi keretek kibővítését és újabb folyóiratok megrendelését is. Mielőtt azonban a megrendeléseket megtennénk, ildomosnak látjuk kikérni tagtársaink véleményét, amelyhez lehetőleg alkalmazkodni óhajtunk. . . .” (Sokszorosított körözüvényből.)

Az egyik helyi lapban MÓRA Ferenc is nyilatkozott arról a kérdésről, hogy a nagyközönség milyen módon juthat hozzá az akció által járátott folyóiratokhoz:

„Kezdetben a tagok asztaláról egy hét múlva az olvasóterembe kerültek a lapok, azonban azt tapasztaltuk, hogy itt fűzött állapotban mindjárt tönkremennek, a Somogyi könyvtárnak semmi megőrizni valója nem marad. Tapasztaltuk azt is, hogy igen vagyonos emberek itt használják a lapokat, akiknek pedig megengednek az anyagi viszonyaik, hogy az akcióban is részt vegyenek a rájuk nézve igazán nem jelentős tagsági díjjal. Ezért aztán az akció vezetősége azt a határozatot közölte velem, hogy a folyóiratok csak az esztendő végén, beköttött állapotban kerülnek a könyvtár birtokába, olvasótermi használatra és megőzésre.” (Szeged. 1924. nov. 30.)

Bár az évek során a tagok között volt bizonyos fluktuáció, 80–90 résztvevő mindig volt az akcióban; egyre emelkedett azonban a megrendelt folyóiratok száma, mely 1926-ban elérte az 58-at. Ezzel a számmal, mint a helyi lap írja „egyetlen hazai város sem dicsekedhet,” majd így summázza az egyesülés működésének eredményét:

„Az évről-évre megújuló, egyetlen fillér adminisztrációs költség nélkül dolgozó szabadegyesülés a két év alatt több mint 60 millió korona értékű folyóirattal gazdagította a Somogyi könyvtárt.” (Délmagyarország. 1926. május 23.)

Ezek az adatok magyarázatot adnak a Somogyi Könyvtár vidéki viszonylatban valóban jelentős külföldi folyóirat-gyűjteményének gazdagságáról.

Az állandóan járatott lapok között vannak divatlapok, általános érdekűek, művészeti vonatkozásúak, több ipari és szigorúan tudományos érdeklődésű folyóirat: *Ars Una*, *Berliner Tageblatt*, *Belvedere*, *Die Dame*, *Deutsche Kunst und Dekoration*, *Elite*, *Elegante Welt*, *Fliegende Blätter*, *Illustrierte Zeitung*, *Jugend*, *Innere Dekoration*, *L'illustrazione Italiana*, *L'illustration*, *Die Kunst*, *Kunst und Künstler*, *Literarisches Zentralblatt*, *Larousse Mensuel*, *Ma Este*, *Moderne Welt*, *Nyugat*, *Neue Freie Presse*, *Radio für Alle*, *Sport im Bild*, *The Studio*, *Die Woche*, *Zeitschrift für Buchkunde*, *L'Art et les Artistes*, *Le Temps*, *Színházi Élet*. *Próbaszámokat rendeltek a következőkből*: *Frühlicht*, *Kunstwart*, *Westermanns Monatshefte*, *Neue Rundschau*, *Berliner Leben*, *Reigen*, *Schönheit*, *Farbe*, *Archiv für Socialwissenschaft*.

A számlákon még a következő lapcímekeket találtam: *Vogue*, *Die Muskete*, *Velhagen und Klasings Monatshefte*, *Das Werk*, *Münchener Illustrierte Presse*, *Simplicissimus*, *Meggendorfer Blätter*, *Moderne Bauform*, *Die Koralle*, *Querschnitt*, *Dedalo*, *Das Theater*, *Múlt és Jövő*, *Napkelet*, *Új Idők*, *Szabad Egyetem*, *Das Interessante Blatt*, *Keleti Újság*, *Schweizerische Bau Zeitung*, *Photografische Rundschau*, *Reclams Universum*, *Die Cicerone*, *Illustrated London News*, *Borsszem Jankó*, *Magyar Grafika*.

A folyóiratokat járató alkalmi egyesülés 5 évig működött. Hasznos és eredményes működése folytán a folyóiratok járatásával és a Somogyi Könyvtárnak való átadásával gazdagította az országos viszonylatban is jelentős könyvtár anyagát, egyben példáját adta annak, hogy provinciális helyzetben is kapcsolatot lehet létesíteni a külvilággal, ha van kezdeményező akarat és lelkesedés az önként vállalt feladat elvégzésére. A „palánk mögött élő” szegedi értelmiségiek és polgárok kezdeményezése értékes részlete a Somogyi Könyvtár történetének. A bemutatott két alkalmi intézmény, mely egymást váltotta a Múzeum és Somogyi Könyvtár segítségével, jelentős tényező volt a hivatalos hatóságok által alig támogatott intézmény munkájában. S mindezen alkalmi intézményekben ott érezzük munkálni felejthetetlen elődünk, MÓRA Ferenc tevékeny alkotó szellemét.

NAGY DEZSŐ